

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

NAİLƏ BAXŞƏLİ QIZI ƏSKƏR

AŞIQ NƏSİBİN DÖVRÜ, MÜHİTİ
VƏ YARADICILIQ YOLU

10.01.09 – Folklorşünaslıq

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2012

**Dissertasiya AMEA Folklor İnstitutunun
“Aşıq yaradıcılığı” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər:

Hüseyn Ələsgər oğlu İsmayılov
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Qəzənfər Məhəmməd oğlu Paşayev
Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Əsgərov Əfzələddin Dağbəyi oğlu
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Aparıcı müəssisə: Bakı Dövlət Universitetinin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» kafedrası.

Müdafiə “_12_” 11__2012-ci il saat “_”- da Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən FD.01.201 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_” _____ 2012-ci il tarixdə göndərilmişdir.

**Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:**

Rza Zeynal oğlu Xəlilov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Azərbaycan özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra əsrlər boyu yaratdığı zəngin milli-mənəvi sərvətlərə tamamilə başqa prizmadan yanaşır. Bu yanaşma humanitar və sosial elmlər sahəsində ciddi deformasiyaya, ideoloji təxribata, marksist-leninçi səciyyə daşayan əyintilərə məruz qalmış mədəni irsin, o cümlədən ədəbiyyatın əsl mahiyyətini üzə çıxarmaq, onun həqiqi elmi və tarixi qiymətini vermək arzusu ilə bağlıdır. Həmin fikir ədəbiyyatımızın ən qabaqcıl qollarından biri olan aşıq sənətinə də aiddir. Heç kəsə sirr deyil ki, aşıq yaradıcılığı sovet dövründə sinfi nöqtəyi-nəzərdən tədqiq edilmiş, kommunist partiyasını və şura quruluşunu, xalqlar dostluğunu və beynəlmiləlçiliyi, sosializm yarışını və «kolxozun işıqlı lampaların» vəsf edən bir sənət kimi təqdim və qəbul edilmişdir. Sovet ədəbiyyatşünaslıq elmində yaşadığı dövrdən asılı olmayaraq bütün yaradıcı şəxsiyyətlərə ucdantutma tətbiq edilən sinfi yanaşma, bolşevik inqilabından əvvəlki sənətkarlara «tənqidi realizm», sovet dövründə yaşayanlara isə «formaca milli, məzmunca sosialist tipli» ədəbiyyat doktrini çərçivəsində qiymət verilməsi nəticəsində əsil ədəbi meyarlar pozulmuş, milli-mənəvi və etnik-dini dəyərlər bilərəkdən, sistemli şəkildə təhrif edilmişdir. Ona görə də aşıq sənətinin tamamilə yeni prizmadan həm regional, həm də lokal kontekstdə tədqiqi folklorşünaslıq elmi qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biridir. Aşıq mühitlərinin və məktəblərinin küll halında, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığının isə fərdi şəkildə tədqiqi bütövlükdə Azərbaycan mədəni sisteminin mükəmməl öyrənilməsi üçün birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Bu mənada Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin və bu mühitin görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığının tədqiqi konkret olaraq aşıq ədəbiyyatının gerçək elmi mənzərəsini yaratmaq üçün vacibdir. Bütün bunları nəzərə aldıqda milli-mənəvi sərvətlərimizə yeni prizmadan yanaşmanın nə qədər aktual və vacib olduğu aşkara çıxır.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan aşıq sənətinin inkişafında Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin mühüm rolu vardır. Bu mühit zəngin folkloru, özünəməxsus ənənələri və görkəmli saz-söz ustaları ilə seçilir. XIX əsrin sonu - XX əsrin birinci yarısında yaşayıb yaradan Aşıq Nəsim öz dövrünün böyük sənətkarları ilə birlikdə saz-söz sənətinin tərəqqisi üçün yorulmadan çalışmışdır. Bu mühitin zirvəsi sayılan Aşıq Şenliyin ən layiqli yetirməsi olan Aşıq Nəsimin adı yalnız ötəri şəkildə ümumi icmallarda çəkilmiş, onun sənəti ilə bağlı xüsusi tədqiqat işləri aparılmamışdır. Halbuki Aşıq Nəsimin dövrü, mühiti və yaradıcılığının çağdaş elmi-nəzəri tələblər səviyyəsində araşdırılması folklorşünaslıq elmi üçün zəruri və aktualdır. Bu tədqiqat işi həmin boşluğu qismən də olsa doldurmaq məqsədilə yazılmışdır.

Tədqiqatın mənbələri. Aşıq Nəsimin yeganə kitabı onun vəfatından 60 il sonra nəşr edilmişdir. Bayatı, gəraylı, qoşma, tənqis, divanı, müxəmməs və aşıq rəvayətlərindən ibarət olan bu kitab aşığın yaradıcılığı barədə dolğun təsəvvür yaratsa da, onun zəngin irsinin az bir qismini əhatə edir. Aşıq Nəsimin yetirmələrinin, onun irsini sevən ziyalıların və el ağsaqqallarının dilindən yazıya alınmış, habelə dissertant tərəfindən toplanmış şeirlər və məlumatlar, aşığın həyatı və yaradıcılıq yolu haqqında yazılmış elmi və publisistik yazılar tədqiqatın mənbələrini təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aşıq Nəсібın yaradıcılığı folklorşünaslığımızda ilk dəfə olaraq monoqrafik planda elmi tədqiqata cəlb edilir. Bununla bağlı Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin tarixi inkişaf yoluna nəzər salınır, bu mühitə xas olan xüsusiyyətlər, orijinal saz havaları, bölgənin tarixi-coğrafi, mədəni və etnoqrafik özəllikləri barədə məlumat verilir. Aşığın dövrü, mühiti, həyatı və müasiri olan sənətkarların yaradıcılığının ideya-estetik keyfiyyətləri, əxlaqi-etik xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə araşdırılır, Aşıq Nəсібın bioqrafiyası ilk dəfə olaraq elmi şəkildə işlənilir, doğum və ölüm tarixləri dəqiqləşdirilir, məhəbbət və təbiət lirikası, vətənpərvərlik şeirləri, aşıq rəvayətləri və sənətkarlıq xüsusiyyətləri təhlil edilir. Bütün bunlar aşığın ədəbi şəxsiyyətinin və sənətinin təsdiqi sahəsində yenilik sayıla bilər.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Azərbaycan folklorşünaslıq elminin yüksək elmi-nəzəri müddəaları, qazandığı nailiyyətlər, klassik ədəbi-mədəni irsə tarixi-obyektivlik baxımından qiymət verilməsi prinsipi tədqiqatın metodoloji əsaslarını təşkil edir. Aşıq Nəсіб yaradıcılığını tədqiq edən alimlərin axtarışları, toplanmış materiallar və məlumatlar istiqamətində aparılan araşdırmada tarixi və tarixi-tipoloji tədqiqat metodundan, habelə müqayisə və təsvir metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya Azərbaycanın bugünkü siyasi sərəhədlərindən kənar da yaranmış mədəni irsimizin tədqiqi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan və Anadolu aşıq sənətini bir-birinə bağlayan Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin tanınmış nümayəndəsi Aşıq Nəсібın sənətinin öyrənilməsi sahəsində ilk addım olan bu araşdırma folklorşünaslar, filoloq-tələbələr, müəllimlər, eləcə də aşıq sənətini sevənlər üçün müəyyən maraq kəsb edə bilər. Bu araşdırmadan doğan nəticələr həmin mühitin digər saz-söz ustalarının yaradıcılığının tədqiqi üçün bir mənbə və nümunə rolunu oynaya bilər.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Aşıq Nəсібın dövrü, həyatı və yaradıcılığını araşdırmaq, Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin özəlliklərini, bu mühitin inkişafında və zənginləşməsində, orijinal saz havalarının yeni nəsillərə çatdırılmasında onun xidmətlərini göstərmək, ustaları və şagirdləri haqqında məlumat vermək, Azərbaycan aşıq sənətində tutduğu mövqeyi təsbit etməkdir.

Tədqiqatın tətbiqi. Bu tədqiqatdan ali məktəblərin filologiya fakültələrində aşıq sənətinə dair xüsusi kursların tədrisi zamanı elmi vəsait kimi istifadə oluna bilər, folklor ixtisası üzrə keçilən dərslərdə və aparılan elmi-tədqiqat işlərində, Aşıq Nəсібın zəngin yaradıcılığının tədrisi, təbliği və öyrənilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İşin aprobeiasiyası. Tədqiqat AMEA Folklor İnstitutunda yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticələri öz əksini müəllifin konfrans və seminarlardakı məruzələrində, müxtəlif elmi məcmuələrdə çap etdirdiyi məqalələrində tapmışdır.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri, tətbiqi, quruluşu və aprobeiasiyası barədə məlumat verilir.

Tədqiqatın I fəslı **“Aşıq Nəсібın dövrü və mühiti”** adlanır. Məlum olduğu kimi, Osmanlı imperiyası 1828-29-cu və 1877-78-ci illərdə baş verən rus-türk müharibə

bələrində məğlub olaraq ilk savaşa Poti, Anapa, Axıska və Axılkələyi, ikinci savaşa isə Ardahan, Qars, Batum və Bəyazid vilayətlərini itirdi.¹ Buradakı türklərin çoxu Türkiyəyə köçdü, onların yerinə Qars və Bəyaziddən gətirilən ermənilər yerləşdirildi. Təkcə Axıskada yüz otuz mindən çox erməni Axıskada məskunlaşdı.² Ruslar 1878-ci ildən sonra Qarsa və ətraf yerlərə xoxol, duxobor, molokan, alman, eston, yunan, erməni, yezidi kürd, aysor kimi qeyri-müsəlman ünsürləri yerləşdirdilər.³

1914-cü ildə I dünya müharibəsi, həmin ilin noyabrında Rusiya ilə Türkiyə arasında ilk toqquşmalar başlandı. 1915-ci ilin yanvarında Ardahanı tutan ruslar üç ay ərzində 40 mindən çox adamı qətlə yetirdilər, sağ qalanları isə aclığa məhkum etdilər. Bakıdakı İslam Cəmiyyəti-Xeyriyyəsi apreldə ərəziyə gəldi. 1917-ci ilə qədər fəaliyyət göstərən şöbə 22 min türkü ölümün pəncəsindən xilas etdi.⁴

7 noyabr 1917-ci ildə Rusiyada hakimiyyət bolşeviklərin əlinə keçdi. 1918-ci ilin martında bolşeviklərin imzaladığı Brest-Litovsk müqaviləsinə görə Qars, Ardahan və Batum bölgələri yenidən Osmanlı dövlətinə verilməli idi. Bu müqaviləni tanımayan daşnaklar Qars-Axıska-Şörəyeldə, Ərzincan və Ərzurumda qırğına girişdilər, 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Qarsı, Sarıqamış və Qağızman qəzalarını qılıncdan keçirdilər, Şörəyel və Arpaçayda dəmiryolu və şose kənarındakı kəndlərdə 20 mindən artıq türkü beşikdəki uşağa qədər məhv etdilər.⁵ Türk ordusu 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Ərzurum, Sarıqamış və Qarsı ermənilərdən geri aldı.

Brest-Litovsk müqaviləsinə görə xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi məqsədilə 1918-ci ilin 14 iyulunda Qars, Ardahan və Batumda referendum keçirildi. Referendumda iştirak edən 87.048 nəfərdən 85.129-u Türkiyəyə birləşmənin lehinə, 1.693 nəfəri isə əleyhinə səs verdi. Bu üç vilayət və onların tərkibində Ağbaba, Çıldır, Axıska, Axılkələk və Naxçıvan Osmanlı dövlətinə birləşməli idi.⁶

Sovet hökuməti və ermənilər bu referendumu kəskin tənqid etdilər. Erməni vəhşəti görünməmiş dərəcədə şiddətləndi, Bakını, Qarabağı, Şamaxını, Qubanı və digər əraziləri бүürdü. Qafqaz İslam Ordusu bu soyqırımın qarşısını almaq üçün sürətlə irəliləyərək 15 sentyabr 1918-ci ildə Bakıya daxil oldu və müsəlman əhalini kütləvi qırğından qurtardı. Lakin qərb cəbhəsindəki uğursuzluqlar və müttəfiqlərin məğlubiyyəti Türkiyəni 10 oktyabr 1918-ci ildə Mondros müqaviləsinə imzalamaya məcbur etdi. Müqavilənin şərtlərinə görə türk ordusu Qafqazdan çıxaraq 1914-cü il sərhədlərinə çəkilməli, Qars, Ardahan, Batum, Axıska, Axılkələk, Ağbaba, Şörəyel və Naxçıvanı boşaltmalı idi. Müdafiəsiz qalan, daha əvvəl rus, gürcü və erməni soyqırımını yaşamış yerli əhali özünü qorumaq üçün 29 oktyabr 1918-ci ildə Axıska Hökuməti-müvəqqəti, noyabrın 3-də Aras Türk hökuməti, noyabrın 5-də isə Qars İslam Şurası adlanan müvəqqəti hökumətin yarandığını elan etdi.⁷

Noyabrın 30-da Qars İslam Şurasının çağırışı ilə Ordubad, Naxçıvan, Qəmərli,

¹ Fahreddin Çelik. Kars İli Tarihi. Kars, 1943, s. 20.

² Asıf Hacı. Qəribəm bu vətəndə. Bakı, Gənclik, 1992, s. 15.

³ Fahreddin Kırzioğlu. Kars Tarihi, c. I, s. 553.

⁴ V. Arzumanlı, N. Mustafa. Tarixin qara səhifələri. Bakı, Qartal, 1998, s. 65-68.

⁵ Ahmet Ender Gökdemir. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti. Ankara, 1998, s. 28.

⁶ Nihat Erim. Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, c. I, Ankara, 1953, s. 17.

⁷ Akdes N. Kurat. Üç Sancak: Kars, Batum, Ardahan // Türk Yurdu, c. VII, sayı 3, Ankara, 1970, s. 35.

Sürməli, Ağbaba, Şörəyel, Çıldır, Axıska və Axılkələk bölgələrini təmsil edən 60 nəfər millətvekili statusu ilə Qars konqresinə topladı. Konqres Axıska Hökuməti-müvəqqəti, Aras Türk hökuməti və Qars İslam Şurası adından qətnamə qəbul etdi. «Batumdan Ordubada və Ağrı dağından Azqura qədər əhalinin əksəriyyəti türk və müsəlman olan yerlərdən Osmanlı ordusu çəkilən vaxt idarə və yurd qoruması işlərinə baxmaq üçün mərkəzi Qars olmaqla Milli Şura hökuməti qurulması yekdilliklə qərara alındı»¹. Cahangiroğlu İbrahim bəy Milli Şura hökumətinin başçısı, Kəpənəkci Emin ağa isə onun müavini seçildi.

1918-ci ilin dekabrında türk ordusu Axıska və Axılkələkdən çəkildi. Həmin ayın 4-5-də gürcülər Axıskanı, ermənilər Axılkələyi, dekabrın 8-də isə ingilislər Batumu işğal etdilər.

Milli Şura hökumətinin çağırışı ilə 1919-cu il yanvarın 17-18-də Qarsda toplanan konqres Cənub-Qərbi Qafqaz Respublikasının qurulduğunu elan etdi. Konqresdə 18 maddəlik konstitusiya qəbul olundu. Cahangiroğlu İbrahim bəy yenidən hökumət başçısı, Çıldırlı Əsəd bəy isə parlament sədri seçildi, 9 nazir, 4 dövlət idarəsi müdiri təyin olundu. Konstitusiya türk dilini rəsmi dövlət dili elan etdi, ağ, yaşıl, qara zəmin üzərində ay-ulduz olan dövlət bayrağını təsdiq etdi. Batumda çıxan «Sədəyi-millət» qəzeti isə dövlətin rəsmi mətbu orqanı oldu. Cənub-Qərbi Qafqaz hökuməti qısa müddət ərzində 8 min nəfərlik ordu qurdu. İngilis hərbi valisi Tempeley, ADR və Türkiyə Cənub-Qərbi Qafqaz Respublikasını tanıdı. Buna baxmayaraq Ermənistan və Gürcüstanın hərbi təcavüzləri daha da artdı. Ordu pis silahlandı da, dinc xalq kütləvi qırğınlardan qoruya bildi. Belə ağır şəraitdə Batumdan Ordubada qədər 40.000 kv km ərazisi və 1 milyon 700 min nəfərdən çox əhalisi olan 34 vilayət və qəzadan ibarət bu türk respublikası təxminən 6 ay yaşadı.

Türk ordusu 25 yanvar 1919-cu ildə Qarsdan çəkildi. 12 aprel 1919-cu ildə ingilislər Qarsı işğal etdilər. İngilis komandanı general Tomsonun dekreti ilə parlament və hökumət buraxıldı, hökumətin bütün üzvləri həbs olundu. Cahangiroğlu İbrahim bəy Malta adasına sürüldü, Cənub-Qərbi Qafqaz Respublikası süqut etdi². İngilislər Qarsın idarəsini erməni qüvvələrinə verdilər. Ardahan və Posof gürcü işğalına məruz qaldı. ADR bu işğalı pisləyərək Gürcüstana, Ermənistana, Qafqazdakı ingilis komandanlığına və Paris sülh konfransının sədrinə öz kəskin etirazını bildirdi³.

Cənub-Qərbi Qafqaz hökuməti yığıldıqdan sonra Batumdan Naxçıvana qədər olan ərazidə yaşayan müsəlman əhali məhəlli Milli Şuralar şəklində təşkilatlanaraq mübarizəni davam etdirdi. Cəmi 12 Milli Şura, o cümlədən Ağbaba və Çıldır Milli Şuraları quruldu. Ağbaba Milli Şurasının başçısı Məhəmməd ağa idi. O, əhali arasında böyük nüfuz sahibi idi. Onun səyi nəticəsində Ağbaba Milli Şurası nəzdində xalq ordusu yaradıldı, Ağbaba və Şörəyel camaatı 1918-20-ci illərdə erməni qırğınlarından və talanlardan qurtuldu. Məhəmməd ağa İstanbula gedərək minbaş Məhəmməd Əli bəyin rəhbərliyi altında bir alayın Ağbabaya göndərilməsinə nail oldu.

16 mart 1920-ci ildə qalib dövlətlər Osmanlı torpaqlarını işğal etməyə başladı-

¹ Yenə orada, s. 69.

² Yenə orada, s. 156-159.

³ Azərbaycan SSR EA Tarix, Fəlsəfə, Hüquq İnstitutunun Xəbərləri, 1989, N 4, s. 111-115.

lar. İstanbul işğal olundu və şəhərdə fəvqəladə hal elan edildi. Anadoluya keçən Mustafa Kamalın başçılığı altında 23 aprel 1920-ci ildə Türkiyə Böyük Millət Məcəlişi açıldı¹. TBMM-in qərarı ilə Kazım Qarabəkirin başçılıq etdiyi şərq ordusu 29 sentyabrda Sarıqamış, 30 oktyabrda Qarsı, 7 noyabrda Gümrünü düşməndən azad etdi². Noyabrın 17-də ermənilər sülh danışıqlarına razı oldular. Gümrüdə başlayan müzakirələr 2 dekabr 1920-ci ildə imzalanan Gümrü müqaviləsi ilə başa çatdı³. Müqaviləyə görə 1877-78-ci illər türk-rus savaşı zamanı itirilmiş Qars, Sarıqamış, Qulp, Qağızman və İğdır (Sürməli) Türkiyə torpaqlarına qatıldı.

Bolşevik təhlükəsindən qorxan gürcülər də sülh danışıqlarına girərək 23 fevral 1921-ci ildə Çıldırın qərb hissəsini, Ardahanı, Artvini və Batumu Türkiyəyə geri verdilər. Türk ordusu martın 7-də Axıskeya, 11-də Batuma, 14-də Axılkeləyə girdi. Bu zaman bolşeviklər Qafqazda hakimiyyəti ələ almışdılar. Türkiyə 16 mart 1921-ci ildə Moskva sazişini imzaladı. Bu sazişə görə Batum, Axıska, Axılkelək və Acarıstan bölgələri Rusiyaya güzəştə gedildi, Naxçıvana Azərbaycan daxilində muxtariyyət verildi, Ağbabanın böyük bir hissəsi isə Rusiyaya tərk edildi. 13 oktyabr 1921-ci ildə bağlanan Qars müqaviləsi ilə Moskva sazişi rəsmiləşdi, sərhədlər sabitləşdi⁴.

Bu müqavilədən ən çox Ağbaba əhalisi zərər çəkdi. 1877-ci ildə Qarsın tərkibində Ağbabanın ərazisi 1.100 kv km-dən artıq idi. Müqaviləyə görə Ağbaba parçalandı. Ağbabanın Ermənistanda qalan ərazisində 1930-cu ildə Amasiya və Qızılcqoç rayonları yaradıldı. Ağbabanın mərkəzi qismi Amasiya rayonunun payına düşdü. Amasiyadakı 32 kənddən 8-nin (Mumuxan, Qoncalı, Ördəkli, Sınıx, Söyüdlü, Seldəğilan, Mustuqlu, Bağçalı) əhalisi 1920-ci illərin əvvəllərində ellikcə Türkiyəyə köç etdi⁵. Rayonun Qızıldaş, Qıdaşen, Xaçallı, Qızılkilsə, Bozqala kəndləri 1930-40-cı illər repressiyaları zamanı xarabalığa çevrildi⁶. 1988-ci ildə isə Ağbabanın azərbaycanlılar yaşayan sonuncu 19 kəndi də bütünlüklə deportasiyaya məruz qaldı.

I fəslin ikinci bölməsi **“Aşıq Nəsimin mühiti”** adlanır.

Milli aşıq sənətimizi on altı aşıq mühitinə bölən prof. M.Qasımlı həmin termini belə izah edir: «Sənət çevrəsi kimi düşünülmən «aşıq mühiti» anlayışı tək-cə sənətin müəyyən ərazidəki mədəni-coğrafi məskunluğunu əks etdirmir, həm də yaradıcılıq və ifaçılıq proseslərinin bölgədəxili mənzərəsini bir kompleks halında təqdim eləyir. Bu baxımdan aşıq mühiti mürəkkəb bir kompleksdir: oraya saz-sözlə bərabər, tarixi-coğrafi çevrənin adət-ənənəsi, iqlimi, suyu, havası, təbiəti, yerli camaatın psixologiyası, aşıq sənətinə həssaslıq dərəcəsi və s. bu kimi çoxsaylı və çoxqatlı atributlar daxildir»⁷.

«Çıldır aşıq mühiti»nin sərhədlərini dəqiqləşdrən M.Qasımlı yazır: «XIX-XX yüzilliklər ərzində Çıldır mahalı üç bölmədən ibarət olmuşdur:

¹ Akdes N.Kurat, həmin əsər, s. 197-199.

² Y.Stefanos. Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye. İstanbul, 1965, s. 192-193.

³ İsmail Soysal. Türkiyenin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945). Ankara, 1983, cilt I, s. 17-29.

⁴ Yerasimos Stefanos, həmin əsər, s. 39-47.

⁵ Baxşəli Əsgərov. Ağbabada qalan izlər. Bakı, Nurlan, 2001, s. 8-9.

⁶ Əziz Ələkbərli. QədimTürk – Oğuz yurdu “Ermənistan”. Bakı, Sabah, 1994, s. 37.

⁷ Məhərrəm Qasımlı. Ozan-aşıq sənəti. Bakı, Uğur, 2003, s.177-178

1) Mahalın Şərqi Anadoluda–Türkiyə ərazisində qalan və indi də «Çıldır» adını daşıyan hissəsi; 2) Ermənistana qatılan Ağbaba və Qızılqoç kəsimi. Bunlar sonradan Amasiya və Qukasyan rayonları adlanmışdır; 3) Gürcüstana qatılan və «Mesxet-Cavaxetiya» adı verilən bölüm».¹

Bunlardan Gürcüstana qatılan bölümüdə hələ çarizm dövründə çoxlu gəlmə erməni yerləşdirilmiş, yerli əhalinin əksəriyyəti sıxışdırılaraq Türkiyəyə köçməyə məcbur edilmiş, bir hissəsi isə repressiya zamanı Qazaxıstana sürülmüşdür. Ona görə də Ağbaba-Çıldır aşiq mühiti son 70 ildən bəri faktiki olaraq Çıldır qəzasından və Amasiya rayonundan ibarət olmuşdur. Coğrafi baxımdan Amasiya rayonuна onun dağlıq qismi olan Ağbaba ilə yanaşı Şorəyelin 1989-cu ilə qədər azərbaycanlılar yaşayan kiçik bir qismi (Daşkərpü, Amasiya, Qaraçanta, Mağaracıq, Çaxmaq, Oxçuoğlu kəndləri və Aşiq Nəsinin doğma kəndi Güllübulaq) daxildir.

Bölgə cənub-qərbdən Qars, şimaldan Axıska-Axılkələk, şərqdən Borçalı, cənubdan Gümrü ilə əhatə olunur. Dəniz səviyyəsindən 1000-1500 m yüksəklikdə yerləşən Ağbaba-Çıldır bölgəsi öz təbii gözəlliyinə, zəngin flora və faunasına görə seçilir. Burada başı daim qarlı Kiçik Qafqaz dağları göz işlədikcə uzanıb gedir, kiçik meşələr və pöhrəliklər, dərin dərələr, mənzərəli vadilər, gen ovalar, sərin yaylaqlar, coşğun dağ çayları – Arpa çayı, Möküz, Qaraxan və Lalaxan çayları, Çıldır və Arpa gölləri, diş göynədən bulaqlar bölgəyə xüsusi yaraşığı verir.

Bölgədə çox canlı və koloritli milli həyat yaşanır, adət və ənənələr ciddi şəkildə qorunurdu. Toy, nişan, dini və milli bayramlar, xüsusilə novruz, qurbanlıq və məhərrəmlik, eləcə də yas mərasimləri adətə, görünəyə uyğun həyata keçirilirdi. Kosa-kosa, qaravəlli, dirədoymə, aşiq salma, çilik-ağac, beşdaş və digər oyunlar oynanır, uzun qış gecələrində babalar və nənələr nağıl, aşıqlar dastan söyləyirdi.

Bölgənin zəngin və bənzərsiz folkloru vardı. Şəyatın, fəriştə, damdabaca, şeşə, hal anası və digər mövzularda mifoloji və əsətiri hekayələr, holavarlar, vəsfi-hallar, novruz mərasimləri, xüsusilə Xıdır İlyasla bağlı inam və etiqadlar, qorxulu nağıllar, müdrik atalar sözləri, gülməli lətifələr, yanıqlı bayatılar, nanay və tırınqlar, maraqlı aşiq rəvayətləri dillər əzbəri idi. Təəssüf ki, bu zəngin aşiq mühitinin sənət tarixi, özünəməxsus xüsusiyyətləri Azərbaycanda çox az öyrənilmiş², Türkiyədə isə kifayət qədər tədqiq edilməmişdir. Düzdür, Türkiyədə çıxan bəzi ensiklopedik nəşrlərdə və araşdırmalarda³ Ağbaba-Çıldır mühitinin Çıldır qismində yaşamış sənətkarlar barədə məlumatlar verilmişdir. Bölgəyə biganə münasibətin iki başlıca səbəbi var. Birincisi, Ağbaba-Çıldır aşiq mühiti Azərbaycandan təqribən 900 km uzaqa yerləşir. İkincisi, bu bölgə tam 40 il (1878-1918) Türkiyənin deyil, çar Rusiyasının tərkibində olmuş, 1920-ci ildən isə onun Ağbaba qismi əvvəlcə Sovet İttifaqının, 1991-ci ildən sonra Ermənistanın ərazisinə çevrilmişdir. SSRİ ilə Türkiyənin ayrılma siyasi, ideoloji və hərbi bloklara mənsub olması, sosial-mədəni münasibətlərindəki gərginlik bölgənin diqqətdən kənarda qalması ilə nəticələnmişdir.

¹ Yenə orada, s. 204.

² Tacir Qurbanov. Ağbaba aşiq mühiti. Fəls. dokt. diss. avtoreferatı, Bakı, 2011, 29 s.

³ Türk Ansiklopedisi - İnönü Ansiklopedisi. Cilt IV. Ankara, Milli Eğitim basımevi, 1950, s. 55; Ahmet Kavaklı. Türk Edebiyatı. II, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı yayınları, 2002, s. 879-880.

Bu mühitdə Xəstə Hasan (1760-1840), Şörəyelli Əfkari (XIX əsr), Şenlik (1850-1913), Məhərrəm (XIX əsr), Zülali (1873-1959), Qulu (XIX əsr) kimi məşhur saz-söz ustaları yaşayıb-yaratmışlar. Həmin mühitin Ağbaba qismində də neçə-neçə tanınmış aşiq yetişmişdir. «Ağbabalı Şirəkli Həsən, Aşiq Qərib Həsən, Sofu Baba, Dədə Dərbədəri, Sofu Dədə, Qoca Əli, Şahverdi Qarapapaqoğlu, Aşiq Nəsim, Çorlu Məhəmməd, Aşiq Məhəmməd, Aşiq Heydər, Yetim Tapdıq, Yetim Əsgər, Xəstə Zərnişan, Gülüstan, Aşiq İsgəndər Ağbabalı, Aşiq Paşa Göydağlı kimi el sənətkarları Ağbabanın sazını-sözünü eldən-elə, dildən-dilə salıb yaşatdılar».¹

Ağbaba-Çıldır aşıqları arasında Xəstə Hasanın xüsusi yeri var. O, Şərqi Anadoluda aşiq sənətinin inkişafında misilsiz rol oynamış, neçə-neşə aşığın, o cümlədən Aşiq Nurunun ustadı olmuş, öz dövrünün görkəmli sənətkarlarından Qul Qarani, Usta Polad, Ömər, İrfani, Səfili ilə deyişmiş, onlarca ustadnamə, divani, təcnis, qoşma və bir neçə dastanın müəllifi kimi şöhrət tapmışdır. Xəstə Hasanın Aşiq Şenlik üzərindəki təsiri də böyükdür. Bu təsir ona Xəstə Hasanın şeyirdi, Şenliyin ustadı Aşiq Nuru vasitəsilə keçmişdir.

Aşiq Şenlik (1850-1913) Azərbaycan və Anadolu aşıqları arasında körpü rolunu oynamışdır. Çoxlu divani, qoşma, ayaqlı qoşma, təcnis, cıqalı təcnis, bayatı və digər janrlarda əsərlər yaradan Şenlik dövrünün ağsaqqalı olmuş, Şərqi Anadolunun üç vilayətinin rusların əlində olduğu zaman vətənə sevgi, düşməyə nifrət ruhunda şeirlər yazaraq xalqı qələbəyə səsləmişdir. Onun yaratdığı «Çıldır divanisi», «Hicranı», «Dol hicranı», «Dəli hicranı», «Çıldır təcnisi», «Çıldır çuxurobası», «Çıldır qaytarması», «Xoşdamağı» kimi havalar məşhurdur.

Ağbaba-Çıldır aşiq havaları içində gözəlləmələr də az deyildir. Məsələn: «Çıldır gözəlləməsi», «Qars gözəlləməsi», «Ağbaba gözəlləməsi», «Şörəyel gözəlləməsi». Aşiq İsgəndər Ağbabalının verdiyi məlumata görə, «Qaraca» havası Qaracaoğlunundur. O, bu havaya atası Qaracanın adını vermişdir. «Ruhani» havasını Aşiq Ruhani, «Ürfani»ni Xoca Süleyman Ürfani yaratmışdır. Aşiq Sümmanınin yaratdığı «Keşişoğlu» havasının əsl adı «Süründürmə»dir. Bu mühitdə «Sarıyaylıq», «Çalpaq», «Diyarbəkiri», «Köşəbaşı», «Güləndamı», «Dərbədəri», «Qurdoğlu», «Qəza nişanı» kimi saz havaları da olmuşdur. Buradakı bəzi havalar “göy havaları, səmavi havalar” adlanır. Bunları ifa edəndə aşiq çuşə gəlib üzünü göyə tutmuş. Belə havalara «Ruhani», «Ürfani», «Osmanlı divanisi»dir. Ayrı-ayrı yerlərlə bağlı havalar da vardır. Məsələn, «Otalı qızı» havasını Aşiq İsmayıl Aralıqlı Ota kəndində yaratmışdır. Havalar arasında nanaylar xüsusi yer tutur. Bunların ən məşhurları «Gəlin nanayı», novruzda oxunan «Yar nanayı», payızda oxunan «Payız nanayı»dır. «Zarınıcı» və «Ağbaba zarınıcı» qəmgin havalardır. «Ağbaba zarınıcı»ni Aşiq Qərib Hasan yaratmışdır. Onun «Qəribi» havası çox qəmli havadır. «Zarınıcı»ni ölən aşığın üstündə çalar, sonra sazı ölünün tabutuna qoyar, ölü məzarə qoyulmadan sazı götürürlərmiş. Aşiq Nəsimin də bir neçə havası var: «Baharı», «Şörəyel gözəlləməsi», «Tərcümanı», «Şörəyeli»².

¹ Azərbaycan folkloru antologiyası. VIII kitab. Ağbaba folkloru. Bakı, Səda, 2003, s.17.

² Aşiq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan. Bakı, Ozan, 1998, s. 176-179; Tacir Qurbanov. Ağbaba aşiq mühiti. Fəls. dokt. diss. avtoreferatı, Bakı, 2011, s. 15.

«Daşdanoğlu», «Sümmanı», «Aşıroğlu», «Bayramı» və başqa havalər Aşıq Nəsb tərəfindən qorunmuş və şəyirdləri vasitəsilə günümüzə qədər gəlib çatmışdır. On iki simli sazda çalınan Çıldır saz havaları ənənəvi olaraq üç kök üstündə (şah pərdə, baş pərdə, orta pərdə) ifa edilmişdir.

Prof. H.İsmayilov bu mühitin saz havalarının Göyçə, Borçalı və Urmiya havalarına yaxın olduğunu göstərir, «Çıldır», «Çıldır zinharısı» kimi saz havalarının, sufi havalarından «Ağam, hey», «Göy atlı», «Sirri-sübhan», «Rəhmanı», nanaylardan «Aşıq Tüccarın nanayı»nın adını çəkir¹.

Beləliklə, 40-dək orijinal saz havasına sahib olan, «Borçalı və Qars mühitləri arasında yerləşən Çıldır aşıq mühiti özündə həm Azərbaycan, həm də Anadolu aşıqlığının özəlliklərini cəmləşdirir. Ümumi nisbətdə Azərbaycan aşıq sənətinə məxsus xüsusiyyətlər – ifa tərzi və repertuar şəbəkəsi daha qabarıqdır. Təksəzli ifaçılığa əsaslanan bu mühit aşıqlaşmış ozanlar qrupuna daxildir. Bardaş qurub oturaraq çalılıx-oxumaq ənənəsi də Çıldır aşıqlarının ifaçılığında müəyyən yer tutmuşdur»².

Ağbaba-Çıldır aşıq mühiti bugün öz bütövlüyünü itirmişdir. Bu mühitin Gürcüstana qatılan və hazırda «Mesxet-Cavaxetiya» adlanan bölümü təxminən 70 il bundan əvvəl türklərin Orta Asiyaya və Qazaxıstana sürgün edilməsi və amansız repressiyalar nəticəsində tam tənəzzülə uğramışdır. Həmin mühitin Ermənistanı qatılan Ağbaba kəsimi 20 il əvvəl baş verən deportasiya nəticəsində zor gücünə dağıdılmış, ağbabalı aşıqlar Azərbaycanın müxtəlif guşələrinə və Qazaxıstana səpələnmişlər. Mahalın Türkiyə ərazisində qalan və indi də «Çıldır» adını daşıyan hissəsi isə Anadolu aşıq sənətinə uyğunlaşmışdır³. Ona görə də bugün Ağbaba-Çıldır aşıq mühitindən deyil, yalnız Çıldır aşıq mühitindən danışmaq mümkündür.

I fəslin üçüncü bölməsi **“Aşıq Nəsbın həyatı”** adlanır.

Aşıq Nəsb həyatı və yaradıcılığı haqqında ilk elmi məlumat 1988-ci ildə folklorşünas-alim Q.Vəliyevin Aşıq Şenlikdən bəhs edən məqaləsində⁴ verilmişdir. Müəllif burada Aşıq Şenliyin müasirləri sırasında Aşıq Nəsbdən də qısa şəkildə söz açmış, onun əsərlərindən bəzi nümunələri çap etdirmişdir. Q.Vəliyev öz namizədlik dissertasiyasında da⁵ Aşıq Nəsbə xüsusi yer ayırmışdır.

Folklorşünas S.Ağbabalı tərtib etdiyi «Ağbaba folkloru» kitabında Aşıq Nəsbın həyatı haqqında müxtəsər məlumatla yanaşı onun bir qoşmasını və iki gəraylısını vermişdir. Lakin tərtibçi burada iki yanlışlığa yol vermişdir. Birincisi, o, Aşıq Nəsbın 1874-cü ildə anadan olduğunu yazmışdır. Bu səhv aşığın çapdan çıxmış yeganə kitabında da təkrar olunmuşdur. İkincisi, tərtibçi Aşıq Nəsbın gözlərinin uşaqlıqda deyil, ömrünün sonuna yaxın tutulduğunu yazmışdır⁶. Bu fakt da doğru deyil.

AMEA Folklor İnstitutunun əməkdaşı T.Səməmi 2000-ci ildə çap etdirdiyi kitabında Aşıq Nəsbın həyat və yaradıcılığına geniş yer ayırmış, qoşma, gəraylı və

¹ Aşıq Nəsb. Bakı, Səda, 2004, s. 3.

² Məhərrəm Qasımlı. Ozan-aşıq sənəti. Bakı, Uğur, 2003, s. 204.

³ E.Aslan. Çıldır Aşıq Şenlik: Hayatı, Şiirləri və Hikayələri. Ankara, 1975, s. 21

⁴ Q.Vəliyev. Aşıq Nəsb // Azərbaycan jurnalı, 1988, № 6, s. 139-140.

⁵ Q.Vəliyev. Aşıq Şenliyin həyatı, mühiti və poetik yaradıcılığı. NDA, Bakı, 1991, s.169

⁶ Azərbaycan folkloru antologiyası Ağbaba folkloru (toplayıb tərtib edən S.Ağbabalı). Bakı, Azərnəşr, 1997, s. 60.

divanilərindən nümunələrlə yanaşı onun sənətkar və insan kimi xarakterini açan maraqlı əhvalatlardan, aşiq rəvayətlərindən bir neçəsini vermişdir¹.

Filoloq A.Bayramov tərtib etdiyi kitabında Aşiq Nəsinin həyatı və sənət yolu haqqında daha müfəssəl söz açmışdır². Burada sənətkarın dörd şeiri verilmişdir.

2004-cü ildə AMEA Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə aşığın həmin dövrdə əldə olan əsərləri «Aşiq Nəsin» adı altında çapdan buraxılmışdır³. Kitaba onun bayatıları, gəraylıları, qoşmaları, təcnisləri, divaniləri, müxəmməsləri və aşiq rəvayətləri daxil edilmişdir. H.İsmayılov kitaba «Kor taleyə, qara bəxtə nə deyim?» adlı iri bir müqəddimə yazmış, aşığın yaradıcılığını geniş şəkildə təhlil etmişdir.

Folklorşünas A.Ağbaba «Aşiq Nəsinin sənət dünyası» adlı araşdırmasında bu görkəmli saz-söz ustasının həyatı və yaradıcılığı barədə ətraflı məlumat vermiş, onun sənətkarlıq xüsusiyyətlərini ciddi tədqiq etmişdir.

Aşiq Nəsin barədə yazanların əksəriyyəti onun 1874-cü ildə Qərbi Azərbaycanın Ağbaba mahalının (Amasiya rayonunun) Güllübulaq kəndində doğulduğunu qeyd etmişlər. Bu, aşığın 70 il ömür sürdüüyü barədə yayılmış fikrin nəticəsi olaraq ortaya çıxmışdır. A.Ağbabanın yazdığına görə, aşığın əsl təvəllüd tarixi 1870-ci ildir. Müəllif göstərir ki, Aşiq Nəsin 1944-cü ildə öz doğma kəndi Güllübulaqda vəfat etmiş, «təzə qəbristanlıq» adlanan yerdə dəfn olunmuş və başdaşında «1870-1944» rəqəmləri həkk edilmişdir⁴.

Aşiq Nəsin Bayram adlı orta hallı bir kəndlinin ailəsində dünyaya gəlmiş, özündən başqa Yusif və Rza adlı iki qardaşı olmuşdur. Nəsin hələ kiçik ikən atası vəfat etmiş, özü və qardaşları əmisi Əmirin yanında böyümüşlər. Aşiq Nəsin haqqında ən dəqiq və yeganə yazılı məlumat onun şeyirdi Aşiq İsgəndər Ağbabalının xatirələridir: «Aşiq Nəsinin hər iki gözü koruydu. Ustadın öz dediyinə görə, uşax vaxtlarında qızılca gözlərini kor eliyifdi». ⁵ Dünya işığına həsrət qalması ömrü boyu ona əzab vermiş, xalq arasında və sənət aləmində «Kor Nəsin» adı ilə çağırılmışdır.

Aşiq Nəsinin gözlərinin ömrünün sonunda, yaxud lap uşaqlıqda tutulduğu barədə iki fikir var. Əgər birinci variant doğru olsaydı, ona «Kor Nəsin» ləqəbi verilməzdi. Aşığın gözləri lap uşaqlıqda tutulsaydı, onun dünyagörüşü və sənəti çox bəsit və məhdud olardı. Halbuki Aşiq Nəsinin bəzi təsvirləri o qədər müfəssəl və dəqiqdir ki, gözləri görməyən adam bunları deyə bilməzdi. Deməli, onun gözləri yeniyetməlik dövründə, dünya haqqında tam təsəvvür əldə etdikdən və bir şəxsiyyət kimi formalaşdıqdan sonra tutulmuşdur. Şikəstliyi üzündən hərəkət qabiliyyəti azalan gənc Nəsin meylini saza salmış və yaxşı çalıb-oxumağı öyrənmişdir.

Bütün haqq aşıqlarının həyatında görülən rəya motivi Aşiq Nəsinə də yan keçməmişdir. O da Aşiq Şenlik kimi rəyada bir dərvişdən buta almışdır. Yaşlıların dediyinə görə, Nəsin 15-16 yaşlarında ikən qonşu qızı Bahara vurulur. Nəsin tez-tez

¹ Tacir Səmimi. Duman dağı bürüdü. Bakı, 2000.

² Oğuz elindən – ozan dilindən. Tərtib edən: A.Bayramov. Bakı, Elm, 2000, s. 84-86.

³ Aşiq Nəsin. Toplayıb tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Səmimi. Bakı, Səda, 2004, 200 s. (Məntdəki şeirlər səhifələri göstərilməklə bu mənbə üzrə verilir).

⁴ A.Ağbaba. Aşiq Nəsinin sənət dünyası. Bakı, Elm, 2008, s. 6.

⁵ Aşiq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan. Bakı, Ozan, 1998, s. 178.

qonşuların alma bağına gedir, böyük bir ağacın altında Baharı gözləyirmiş. Bir gün Nəşib yenə bağa gəlib həmin ağacın altında durur. O nə qədər gözləsə də, Bahar gəlib çıxmır. Necə olursa, yuxu onu aparır. Yuxuda bir dərviş ona bir alma verir. Nəşib almanı dərvişdən alıb yeyir. Bir də ayılıb görür ki, Bahar gəlir. Nəşib ilk qoşmasını da elə onda deyir.¹

Nəşib bu yuxudan sonra ətrafda haqq aşığı kimi tanınmışdır. Hadisələrin sonrakı inkişafı onun sənətkar taleyində silinməz izlər qoymuşdur. Baharın valideynləri tərəfindən zorla çıldırılı bir varlıya ərə verilməsi gənc Nəşibi dərindən sarsıtmış, onu saza-sözə daha da sıx bağlamışdır.

İlk məhəbbəti daşa dəyən Nəşib sonra öz kəndlərindən Nənəxanım adlı bir qızla, sonra isə qonşu Mağaracıq kəndindən Əfruz xanıma ailə həyatı qurmuşdur. Son izdivacdən Gövhər, Əsli, Səlbinaz adlı üç qızı və İshaq adlı bir oğlu olmuşdur. İshaq hazırda Hacıkənddə yaşayır. Aşığın vaxtilə Qarsa ərə verdiyi qızlarından birinin nəvəsi, Aşıq Nəşibin nəticəsi Fatma ulu babasının qəbrini və vətəninə görmək üçün 1972-ci ildə türk-sovet sərhədini gizləncə keçərək Güllübulağa gəlmiş, təhlükəsizlik orqanları onu uzun çək-çevirə salmış, nəhayət, burada qalmasına icazə verilmişdir.²

1918-ci ildə Aşıq Nəşib öz həmkəndliləri ilə birlikdə erməni qırğımindan xilas olmaq üçün üç ay Qarsın Qımılı kəndində yaşamış, ara sakitləşəndən sonra öz doğma kəndinə qayıtmışdır. Sovet dövründə Aşıq Nəşibi şura hökumətinə və ermənilərə dərin və açıq nifrət bəslədiyinə görə daim incitmiş, hətta onu üç gün damda saxlamış, sonra ev dustağına çevirmişlər. Əldə olan məlumata görə, ermənilər onu dəfələrlə həbs etmək istəmiş, lakin aşığın xalq arasındakı böyük nüfuzundan ehtiyat etmişlər. Aşıq Nəşib ölənədək öz əqidəsindən dönməmiş, bütün hədələrə, xahişlərə, vədlərə baxmayaraq sonsuz nifrət bəslədiyi bolşeviklər partiyasına və onun rəhbəri Leninə, «davariş»lərə, «patrax»lara, «ara»lara bircə misra da şeir həsr etməmişdir.

Aşıq Nəşibin bir sənətkar kimi yetişməsində onun müasirləri və ustadları mühüm rol oynamışlar. Ənənəyə görə, sənətin sirlərini öyrənmək üçün hər gənc aşıq təcrübəli bir ustadın yanında şeyird olmalı idi. Nəşibin ilk ustadı Göləli İbrahim olmuş, lakin o, cavan ikən ölmüşdür. Sonralar Nəşib bir toyda Aşıq Şenliklə tanış olmuş, onunla deyişmişdir. Nəşibin ifasını, səsini və şeirlərini bəyənən Şenlik onu özünə şeyird götürmüş, Nəşib bir müddət Çıldırda qalaraq sənətin bütün incəliklərini öyrənmiş, sənətkar kimi püxtələşmişdir. O, bəzi şeirlərinin möhür bəndində öz adını deyərək ustadı Aşıq Şenliyi də nişan vermiş, onu anmışdır:

Tanrının quluyam, Nəşibdi adım,

Çıldırli Şenlikdi mənim ustadım (s.67).

Daha sonra Aşıq Nəşib ustadının xeyir-duası ilə müstəqil şəkildə məclislər keçirməyə başlamış, Ağbaba, Gümrü, Çıldır, Qars, Axıska, Axıləkək, Borçalı və başqa yerlərdə tanınmışdır. O çoxlu gəraylı, qoşma, divani, müxəmməs, təcnis və bəyati yaratmış, xeyli aşıq rəvayəti qoşmuş, Azərbaycan aşıq poeziyası tarixinə ustad sənətkar kimi daxil olmuşdur.

Yaşlıların verdiyi məlumata görə, Aşıq Nəşib ucaboy, arıq, vüqarlı, çox cəsarət-

¹ Aşıq Nəşib. Bakı, Səda, 2004, s. 5.

² A.Ağbaba. Aşıq Nəşibin sənət dünyası. Bakı, Elm, 2008, s. 12.

li, sözü üzə şax deyən adam olmuşdur. Sifətində vaxtilə keçirdiyi qızılca xəstəliyinin əlaməti olan kiçik çopurlar varmış. Daim səliqəli geyinər, qamətini şax tutaraq yeriyyərmiş. Aşığın səxavəti isə dillərdə dastan imiş. Sovet dövrünə qədər keçirdiyi məclislərdən həmişə çoxlu nəmərlə, qızılla qayıdarmış. Bunların az qismini özünə götürər, qalanlarını xatirini istədiyi adamlara, yoxsullara, kimsəsizlərə paylayarmış.

Aşıq Nəsim gözəl məclis apararmış. İsgəndər babanın dediyinə görə¹, o, özündən yaşca böyük olan Çorlu Məhəmmədə və Aşıq Heydəre dərin hörmətlə yanaşır, onlarla birlikdə olanda ikisindən də icazə aldıqdan sonra məclisə başlayarmış. Qəmli dastanları danışarkən tez-tez kövrəlib ağlayır, bir gecədə dörd-beş dəsmalı göz yaşılı ilə isladarmış. «Abbas və Gülgəz», «Lətif şah», «Yaralı Mahmud», «Qaçaq Usuf», «Yetim Məhəmməd» kimi dastanları şirin bir təhkiyə ilə danışır, oxumaq məqamı çatanda sazı boynuna qaldıraraq yanıqlı səslə «Leyla, Leyla» deyər coşurmuş. Onun son dərəcə zil səsi varmış. O, bütün Ağbaba-Şörəyel bölgəsində ən uca səslili (Çorlu Məhəmməd, Aşıq Məhərrəm, Şahverdi və Aşıq Nəsim) aşıqlardan biri olmuşdur. Onun səsi dörd-beş kilometr məsafədən eşidilirmiş (s.8).

Aşıq Nəsim Güllübulaqdan başqa yerə həmişə atla gedirmiş. Bu zaman atın ci-lovundan bir adam tutaraq bələdçilik edirmiş. Ona el-oba arasında «çolpa» deyilirmiş. Aşığın Güllübulaqdan Məhəmməd və Mehralı, qonşu Mağaracıq kəndindən Oruc, Təzə İbişdən isə Əli adlı çolpaları olmuşdur. Aşıq Nəsimlə bağlı aşıq rəvayətlərində onun çolpalarının adı bədii obraz kimi tez-tez çəkilir. Xalq ustad sənətkara bəslədiyi dərin ehtiramı onun çolplarına da göstərmişdir².

Aşıq Nəsim özü də bir çox gənc aşığa ustadlıq etmiş, öz şəyirdlərini həqiqi aşıq kimi tərbiyə etmək üçün əlindən gələni əsirgənməmişdir. Onların arasında Aşıq İsgəndər Ağbabalı və Yetim Ləvənd xüsusilə məşhurdur. Nəsim «Elmə» rədifli müxəmməsində aşıqlıq sənətinin etikası və estetik ideali ilə bağlı öz sənət kredosunu gənc aşıqlara bu şəkildə bəyan etmişdir:

Bir yerə çox gedib-gəlmə,
Aşıqlığı şor eləmə,
Hörmət ayırı, töhmət ayırı,
Öz işini zor eləmə,
Paraya heç meyl salma,
«Can» sözünü «çor» eləmə,
Yavaş danış, sakit dillən,
Səs-sədanı gur eləmə.
Yandıрма özün odlara,
Yatağını qor eləmə .
...Ağa ağ de, ala al de,
Zil qarını mor eləmə (s.45).

Bu qolun sonuncu azman sənətkarı İsgəndər Ağbabalı ustadından aldığı əmanəti (havacatı və ənənəni) ləyaqətlə qorumuş, gənc nəslə ötürmüşdür: «Mənim də bir neçə nəfər şəyirdim var: Aşix Paşa Göydağlı, Aşix Murtuza, Aşix Qəzənfər, Sultan

¹ İsgəndər baba ilə müsahibənin mətni arxivimizdədir.

² A.Ağbaba. Aşıq Nəsimin sənət dünyası. Bakı, Elm, 2008, s. 13.

Orucoğlu, Aşık Faxfur. Aşık Paşa Çivinnidəndi, çox iti zəkali, yaddaşdı aşıxdı... Aşık Murtuza (-öz doğma oğlu – N.Ə.) uzaxda olur, yanı Qazaxıstandadı... Aşık Qəzənfər Çorru Məhəmmədin nəticəsidir. Səsinə, saz çalmağına söz yoxdu, hərdənbir sinədən deməyi də var. Sultan Orucoğlu Mağaracıx kəndinnəndi. Sultan nanayların əsl ustasıdır. Qaldı Aşık Faxfur, bu uşax da öz oğlumdu, əmbə çox həvəsdedi. Deyirəm, bir gün başımı yerə qoysam, bəlkə mənim yerimi bu tuta...»¹.

Aşık İsgəndərin Bakıda yaşayan oğlu Aşık Fəğfur atasının və Aşık Nəsinin sənət yolunu uğurla davam etdirir. O, Azərbaycanda, Gürcüstanda və Qazaxıstanda keçirdiyi məclislərdə bu iki ustad aşığın sözlərini oxuyur, onlarla bağlı aşık rəvayətləri söyləyir, adlarını unudulmağa qoymur. Fəğfurun qardaşı, istedadlı sənətkar Aşık Murtuza da eyni missiyanı Qazaxıstanda həyata keçirir.

Ağbaba-Çıldır aşık mühitinin Çıldır qolu isə iki ustad aşığın məktəbi kimi davam edir. Bunlardan biri Aşık Şenliyin oğlu Aşık Qasımın, digəri Aşık Güllüstanın adı ilə bağlı məktəbdir. Aşık Qasımın məktəbinə Aşık Şenliyin nəvələri Nuri Şenlik, Yılmaz Şenlik, Salih Şenlik, Aşık Qasımın nəvəsi, Aşık Şenliyin nəticəsi Fikrət Şenlik və şeyirləri Dursun Durdağı, Şövqi Xalçı, Abbas Seyhan, İslam Ərdənər və Məhmət Hicrani daxildir. Onların arasında müasir Türkiyənin ən məşhur sənətkarlarından olan Şərəf Taşlıova ustad aşık səviyyəsinə yüksəlmiş və öz sənətini Sədrəddin Ulu, Nuri Şahinoğlu, Hikmət Arifi Ataman və Aşık Şah İsmayla öyrətmişdir. Aşık Güllüstan öz oğlu Murad Çobanoğluna, şeyirləri Nüsrət Yurtmalı, Haqqı Baydar və Murad Yıldız aşığılıq vəsiqəsi vermişdir. Murad Çobanoğlu və Murad Yıldız ustad aşık kimi hərəsi üç şeyird təbiyə etmişdir. Murad Çobanoğlu istedadlı gənclərdən Mürsəl Sinana, Arif Çiftçiyə və Mətin Bəktəşə, Murad Yıldız isə öz oğlu Günay Yıldız, İlqar Çiftçioğluna və Mahmud Qaradaşa ustadlıq etmişlər².

Tədqiqatın II fəslə **“Aşık Nəsinin yaradıcılığı”** adlanır.

Aşık Nəsinin yaradıcılığını üç mərhələyə bölmək mümkündür. Birinci mərhələ onun əlinə saz götürüb, söz qoşduğu ilk gündən başlayaraq Aşık Şenliyin yanında şeyird olduğu dövrü əhatə edir. Bu mərhələdə gənc aşık sənətdə ilk kövrək addımlarını atmış, əvvəlcə Baharın eşqi ilə, sonra isə onun həsrəti ilə çalib-oxumuşdur.

Yaradıcılığının ikinci mərhələsi XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci ilədək olan dövrü əhatə edir. Bu dövrdə o, məclislər aparmış, məşhur aşıklarla deyişmiş, sənət aləmində özünü təsdiq və qəbul etdirmişdir. I dünya müharibəsi, bölgənin əldən-ələ keçməsi, qırğınlar, qaçqınlıq, ağır güzəran və s. onun yaradıcılığına damğasını vurmuşdur. Ona görə də yaradıcılığının ilk mərhələsində nakam məhəbbətinə ithaf etdiyi lirik şeirləri, ikinci mərhələdə milli-sosial məzmunlu əsərləri üstünlük təşkil edir.

Yaradıcılığının son mərhələsi olan sovet dövründə (1920-44) onu ustad sənətkar və el ağsaqqalı kimi görürük. Bu dövr Ağbabanın iki yerə parçalanması, şura hökumətinin qurulması, Amasiyanın bəzi kəndlərinə ermənilərin doluşması, daşnak-

¹ Aşık İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan. Bakı, Ozan, 1998, s. 180.

² M.Qasımlı. Ozan-aşık sənəti. Bakı, Uğur, 2003, s. 204-208; Doğan Kaya. Edebiyatımızda Aşık Kolları və Şenlik Kolu. Aşık Şenlik Sempozyumu Bildirileri. 22-23 Mayıs 1997, Ankara, 2000, s. 143-154; Ferhat Aslan. Kars Yöresi Aşıklık Geleneklerinin Usta-Çırak Geleneği Bakımından Değerlendirilmesi // Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, İstanbul, 2007, sayı XXXVI, s. 41-78.

ların bu dəfə bolşevik qiyafəsi altında yerli əhaliyə divan tutması, islam dininə qarşı total yürüş, süni şəkildə qızıqdırılan sinfi mübarizə, mənhus kolxoz quruculuğu, ziyalıların və varlıların xalq düşməni və qolçomaq adı altında planlı şəkildə məhv edilməsi, dəmir pərdə rejiminə keçən Sovet İttifaqının sovet-türk sərhədini tikanlı məftillərlə birdəfəlik bağlaması, Türkiyəyə gediş-gəlişin tamamilə kəsilməsi, nəhayət, II dünya müharibəsinin gətirdiyi maddi-mənəvi sıxıntılarla keçmişdir.

Aşıq Nəsim əsl sənətkar kimi bütün bunlara qarşı üsyan etmiş, öz şeirlərində şüra hökumətinin türkə zidd mahiyyətini açıb göstərmişdir. Ona görə də rejim əleyhdarı kimi ev həbsinə alınmış, hətta bir müddət bayıra çıxmasına, çalıb-oxumasına belə icazə verilməmişdir. Bu mərhələni Aşıq Nəsim yaradıcılığının ən müdrik, eyni zamanda ən ağır çağı hesab etmək olar.

Aşıq Nəsimin işlədiyi mövzular əlvan və rəngarəngdir. Bunları aşağıdakı üç əsas qrupda birləşdirmək olar: milli-sosial məzmunlu vətənpərvərlik şeirləri, məhəbbət lirikası və təbiət lirikası. Bunlardan başqa, onun həyatın müxtəlif sahələrinə – insani münasibətlərə, mərdliyə, qonaqpərvərliyə, səxavətə, xəsisliyə və s. mövzulara həsr olunmuş şeirləri və aşıq rəvayətləri də var.

II fəslin birinci bölməsi **“Vətənpərvərlik şeirləri”** adlanır.

Nəsimin yaşadığı dövrün ictimai-siyasi faciələri, I dünya müharibəsi, 1918-20-ci illərin qanlı olayları, el-obanın başına gələn müsibətlər, daha sonra «dəvərişlərin», «patraxların» hakimiyyəti, yeni köçlər, sürgün və repressiyalar, milli zülm, ağır güzəran və s. onun yaradıcılığında mühüm yer tutur. Aşığın vətənpərvərlik şeirlərini üç əsas mövzu üzrə qruplaşdırmaq mümkündür: 1. Türkçülüklə bağlı şeirləri. 2. Ermənilərin iç üzünü açan şeirləri. 3. Sovet hökumətinin siyasətini ifşa edən şeirləri.

Aşıq Nəsim bütün varlığı ilə türkçü, yüksək milli şüura sahib milliyyətçi idi. Yaşadığı coğrafiyada baş verən, qanlı olaylarla, dinc müsəlman əhalinin kütləvi şəkildə qırılması ilə müşayiət olunan savaşların, siyasi oyunların pərdə arxasını və məqsədini gözəl başa düşürdü. O bilirdi ki, bu mübarizə sırf dini-millî səciyyə daşıyır, imperializm Türkiyəni parçalamaq, türklüyü məhv etmək, bu coğrafiyanın siyasi mənsubiyyətini və etnik tərkibini dəyişdirmək, yerli əhalini qırmaq, etnik təmizləmə yolu ilə burada oyunaq erməni dövləti qurmaq istəyir. I dünya müharibəsi zamanı rusların Anadoluda və Qafqazda törətdiyi vəhşiliklər, ermənilərin məkrli və xain planları ona yaxşı məlum idi. Bütün bunları dərinədən dərk edən, lakin çıxış yolu tapa bilməyən Aşıq Nəsim çarəsiz qalaraq üzünü tanrıya tutub ondan nicat diləyirdi:

Xərin artdı samanı,
Gəldi gəda zamanı,
Tanrım, bir sənə gəlir
Müsəlmanın gümanı (s.14).

Aşıq Nəsim bölgə əhalisini qırğından qorumaq məqsədilə çağırılan konqreslərin qərarlarını izləmiş, Qars Milli Şurasının, Cənub-Qərbi Qafqaz Respublikasının addımlarını ürəkdən alqışlamış və dəstəkləmişdir. Məlum olduğu kimi, bir çox ağbabalı siyasi xadim, o cümlədən Köhnə İbişli Hacıabbas oğlu Kərbəlayi Məhəmməd ağa Ağbabanın təmsilçisi kimi bu siyasi qurumların işində fəal iştirak etmişdir. Aşıq bu müqəddəs mübarizənin dastanını yazmış, Məhəmməd ağanın təşkilatçılığını, mil-

lət qarşısındakı xidmətlərini «Vətən» adlı müxəmməsində sevə-sevə vəsf etmişdir:

Kalvayı Məhəmməd ağa
Gördü düşüb dara vətən,
Kömək yoxdu, arxa yoxdu,
Qalıb baxtı qara vətən,
Xalid paşanı çağırdı,
Almasın min yara vətən,
Pul verdi o, silah aldı,
Yurd olmasın sara vətən (s.47).

Aşiq Nəsim Ağbabanın qorxmaz və cəsur döyüşçülərindən Mahmud ağanın və Məmmədvelinin igidliklərindən də söz açmışdır. Məmmədveli Ağbabanın Göllü kəndindən olan məşhur Qaçaq Usubun oğlu idi. O da atası kimi işğalçı ruslara və ermənilərə qarşı çarpışmış, vətən uğrunda şəhid olmuşdur.

Məmmədveli bir cəng açdı,
Ermənilər pərən oldu,
Dağıldılar sərçə kimi,
Sanki qıran-qıran oldu,
Qaçaq Usubun bu oğlu
Bu döyüşdə ərən oldu,
Yurd uğrunda öldü getdi,
Yenə düşdü dara vətən (s.48).

Aşiq Nəsim heç vaxt öz türklüyünü danmamış, hətta 30-cu illər repressiyasının tüğyan etdiyi dövrdə də türk olması ilə fəxr etmişdir:

Canım qurban olsun türkün adına,
Ata-babasına, həm övladına (s.21).

Onun vətənpərvərlik şeirləri içərisində xain ermənilər əleyhinə yazdığı şeirlər xüsusi yer tutur. Erməni xislətinə dərinədən bələd olan aşiq «Erməni» müxəmməsinə də bu milləti haqlı olaraq fitnəkar adlandırmışdır:

Yarımandan şeytan oldun,
Yalandır sözü, erməni,
Elləri dərbədər saldın,
Tökülsün gözün, erməni,
Qarışdırdı aralıq
Oğulun, qızın, erməni,
Zülm eləsin haqqın özü,
Qalmasın tozun, erməni (s.46).

Aşiq ermənilərin tayquلاق «millət qəhrəmanı» Andraniki də unutmamış, onun silahsız dinc əhaliyə qarşı əvvəl kişiləndiyini, sonra isə tülkü kimi aradan çıxdığını, daşnakların öz qanına bələndiyini yazmışdır:

Andranik kişiləndi,
Axırda «qəhrəman» oldu,
Əkildi tülkülər kimi,
Daşnak qanına bələndi (s.46).

Ermənilərin türkcə düşmən ruhunda tərbiyə edilməsində kilsənin və din xadimlərinin oynadığı mənfur rol Aşıq Nəсібə yaxşı məlum idi. Ona görə də «Keşişin» adlı qoşmasında keşişlərin ümumiləşdirilmiş obrazını çox mükəmməl yaratmışdır:

Tanrı, beləsini yox elə getsin,
Çirkabdı, sulara yaxala getsin,
Nəсіб də sevinsin, vüsala yetsin,
Qalsın quru yerdə leşi keşişin (s.24).

Türk-islam dənizində kiçik bir ada olan bir ovuc erməninin başından böyük məcəralara girişməsinin, qəhrəman, nəcib və ədalətli türk millətinə qarşı üsyan etməsinin səbəbini Aşıq Nəсіб düzgün təsbit və izah etmişdir:

Kafir gəzir kölgəsində urusun,
Onun asvas deyən dili qurusun (s.25).

Haylara dərin nifrət bəsləyən aşığın hələ açılmamış «Müəmma-qoşma»sında təsvir etdiyi obrazın tipikləşdirilmiş erməni olduğunu söyləmək olar:

Anası bilinmir, dədəsi dörddü,
Burnunun kölgəsi tutar dünyanı,
Gəzər ruzigahı qarışbaqarış,
Əgər mümkün olsa, satar dünyanı.

Burada «anası bilinmir» dedikdə, ermənilərin etnik mənşəyi, soyu-sopu naməlum bir millət olduğu nəzərdə tutulur. «Dədəsi dörddü» fikri isə həqiqətən müəmmadır, açımı xeyli çətindir. Ehtimal ki, aşıq ermənilərin qaraçı, kürd, yəhudi və fars qanından əmələ gəldiyini, yaxud onların havadarlarını, yəni rusları, ingilisləri, fransızları və amerikalıları qəsd etmişdir.

Aşıq Nəсібın şeirlərinin bir qismi sovet hökumətinin ikiüzlü siyasətinin ifşasına həsr olunmuşdur. Sözdə azadlıq, bərabərlik və qardaşlıq dünyası qurduğunu elan edən «davarişlər», əslində, türklərə qarşı ayrı-seçkilik siyasəti aparır, onları sıxışdırmaq üçün ermənilərə hər cür şərait yaradırdılar. Şeirlərindən görünür ki, Aşıq Nəсіб bu oyunu bütün incəliklərinə qədər anlamışdır. O, «sən Leninə, firqəyə bir ağız tərifi söylə, qalanı ilə işin olmasın» deyənlərə belə cavab vermişdir:

Şura gəlib, dərd yetirib bizlərə,
Kor taleyə, qara baxta nə deyim.
Müsəlmanın pəjmürdədir əhvalı,
Qan qusuruq laxta-laxta, nə deyim (s.35).

1937-ci ildə sərhədlərin bağlanması, Ağbaba-Çıldır yolunun kəsilməsi və vətənin parçalanması Aşıq Nəсібın qəlbinə çalın-çarpaz dağ çəkmişdir. Sərhədin bu tayında qalan Ağbabada vəziyyətin ağır olmasını «şuranın gəlməsində» görmüşdür:

Ağbabada haqq itibdir, dumandır,
Məni boğur bu ayrılıq, amandır,
Şura gəlib, burda betər zamandır,
Türkün doğma yeri Qarsa gedəlim (s.37).

Nəсіб «Görünür», «Gedəlim», «İndi» şeirlərində şura hökumətini kəskin tənqid etmişdir. O, yeni quruluşda heç bir müsbət cəhət tapa bilməmiş, onun xalqa «qırmızı» yalan satdığını, sinfi mübarizə adı altında mərdləri məhv etdiyini, namərdləri ba-

şa keçirdiyini açıq-aşkar söyləmiş, öz sözü ilə desək, “bəzəmişdir”:

Mərdlərin yerində qalana bir bax,
Ay evi dağılan, talana bir bax,
Sovetdə qırmızı yalana bir bax,
Deyər tərifini, bəzərəm indi (s.25).

Nəsib bəzi təzə terminləri də (məsələn, «patrax», yəni batrak=muzdur və «brat», yəni brat=qardaş) lağa qoymuş, bütün günü «əməkçi kütlə» arasında təbliğat apararı, qardaşlıqdan, xoşbəxtlikdən dəm vuran yerli siyasi xadimi, yəni muzdur komitəsinin başıboş, gəvəzə sədrini istehza atəşinə tutmuşdur:

Nəsib, bu dünyanın getdi məzəsi,
Partaxla bıratdı sözün təzəsi,
Allahın başıboş bir gəvəzəsi,
Sovetin sehirli sirri görünür (s.24).

«Necə» rədifli müxəmməsində «davarişlərin» əməllərindən söz açarı aşığı şura hökumətinin ziyahlılara və savadlılara divan tutduğunu göstərmişdir. O, ateist sovet rejiminin islam dininə qarşı düşmən münasibətini pisləmiş, «şura kişisini» quyuğu yanmış tazıya bənzətmiş, bu dərdlərdən danışarkən özünün yandığını, sazın, pərdənin və telin isə ağladığını söyləmişdir:

«Davarişlər» tapdadılar,
Yaşlı, qoca demədilər,
Savadlımı tutdurdular,
«Yoldaş», «xoca» demədilər,
Dinə hürüşdülər betər,
Ona uca demədilər,
İman-dinin sahibləri
Göz yaşımı sildi necə.

Elin bici, elin gici
Haqqı kökündən qazıdı,
Görürəm «şura kişisi»
Quyuğu yanmış tazıdı,
Urus, erməni qaynaşır,
Ər xoş günə tamarzıdı,
Bu gələn bir bic əyyamı,
İli ağır ildi necə.

...Çalan Nəsib, yanarı sazıdı,
Bir də pərdə, teldi necə (s.49).

Aşığı Nəsibin yaradıcılığında sayca az, mənacə dərin olan bayatılardan biri şura quruluşunun xalqa, vətənə vurduğu yaralara həsr edilmişdir:

Eləmi, şura gəldi,
Günümüz qara gəldi,
Qan ağlayan, qan qusan

Ağbaba, Şörəyeldi (s.14).

Beləliklə, Aşıq Nəsim sənət dövründə yaşamış Azərbaycan aşıqları içərisində ilk dissidentlərdən biri, bəlkə də birincisidir. Onun bütün sənəti buna dəlalət edir.

II fəslin ikinci bölməsi “**Məhəbbət lirikası**” adlanır. Aşıq sənətində məhəbbət lirikasının xüsusiyyətlərini araşdıran prof. M. Həkimov yazır: «Qadın gözəlliyi, vətən təbiətinin füsunkarlığı aşıqların telli sazına söz incilərindən bəzək vermişdir. Klassik aşıqlar öz şeirlərində təmiz, ləkəsiz, boyasız, müqəddəs duyğuları tərənnüm etmişlər»¹. Prof. V.Vəliyev isə aşıq şeirində gözəlliyin tərənnümünü bu şəkildə açıqlayır: «Ümumiyyətlə şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın seçilib sevilən nümayəndələrinin yaradıcılığında bəşəri məhəbbətin tərənnümü mühüm yer tutur»².

Nəsimin Bahara həsr etdiyi «Bahar», «Könül», «Oldu», «Alma bağı», «Gözələ» kimi şeirləri əhdinə vəfalı aşıqın səmimi hissələrini əks etdirir. O, sevgilisi ilə birlikdə olduğu məkanları, xüsusilə rüyada buta aldığı alma bağını tez-tez xatırlayır, bağın (könül bağının) qurduğunu, eşqsiz bir qəlbin viran olduğunu göstərir:

Haradadır o dildarım,
Bir yada sal, alma bağı,
O gedəndən ağlayıram,
Ürəkdə xal, alma bağı.

Almaların tökülübdü,
Dərddən belim bükülübdü,
Gözəlliyin çəkilibdi,
Quruyub dal, alma bağı (s.17).

Nəsimin yar dərdi ömrü boyu davam etmiş, dilindən «Bahar» kəlməsi, gözlərindən yaş, qəlbindən yanğı, ürəyindən vərəm, sazından niskil pərdəsi əskik olmamışdır. Bu, aşağıdakı bənddə də aydın şəkildə görünür:

Didələrim qan ağlayır,
Nazlı yarı itirəndən,
Qəhərlənib tez doluram,
Ürək vərəm gətirəndən (s.18).

Aşıq Nəsimin məhəbbət lirikasının bir qismi isə el-obanın gözəl qızlarının tərifinə həsr olunmuşdur. O da digər aşıqlar kimi incəlik, gözəllik, saflıq kimi duyğuların tərənnümü ilə yanaşı gözəlin xarici görkəmini, geyimini, bər-bəzəyini də zövqlə təsvir etmişdir. Məsələn, onun «Maşallah» şeirində vəsf etdiyi qızın geyimi etnoqrafik ünsürlərlə (dingə, tül, örpək, qolbağ, qócük, kəmər və s.) zəngindir:

Dingəsi var, bər-bəzəkli,
Örpəyi tüldən, maşallah,
İlahi, necə göyçəkdi,
Görəsən, tayı var bunun?
İncə-mincə qamətlidi,

¹ M.Həkimov. Azərbaycan klassik aşıq yaradıcılığı Bakı, APİ, 1982, s.9.

² N.Məmmədova. Aşıq poeziyasında mövzu və janr əhatəsi (Aşıq Hüseyn Şəmkirolinin poetikası əsasında). Bakı, ADPU, 1999, s. 25.

Seçilir güldən, maşallah,
Nə tökübdü gözü üstə
O qara teldən, maşallah (s.143).

II fəslin üçüncü bölməsi “**Təbiət lirikası**” adlanır.

Aşiq Nəsimin şeirlərinin mühüm bir hissəsini təbiət lirikası təşkil edir. Bölgənin füsunkar təbiəti onu da valeh etmiş, təsvir obyektinə çevrilmişdir. «Gözəl», «İndi», «Dağlar», «Görüm», «Qalıbdı» və digər şeirlərində sənətkarın kövrək və həzin duyğularının poetik inikasını görmək mümkündür:

Yazı bu yerlərin ayrı büsatdı,
Ağbaba elinin yörəsi gözəl,
Ağ sürü yayılıb yamaca, yana,
Qoyunun kürəsi, kərəsi gözəl.

Sanki bir rəssam kimi təbiət lövhəsi şəkən Aşiq Nəsimin bu misraları öz vətəninin gözəlliklərinə sevgi və məhəbbətdən yoğrulmuşdur. Çoşqun vətənpərvərlik, təbiətə, doğma torpağa məhəbbət hissləri ilə aşılannmış bu misraların müəllifinin gözdən şikəst olduğuna inanmaq çətindir:

Çoban asta-asta keçir tütəyə,
Arılar daşıyır şirə pətəyə,
Xalı sərilibdi çölə-təpəyə,
Bulaq ayağının tərəsi gözəl.

Bu yan Ağbabadı, o yan Çıldır-Qars,
Nəsim sözlərinə yaxşı qulaq as,
Gözlərim ağlardı, ürəyimdə yas,
Sərhədin dağları, dərəsi gözəl (s.35).

Aşiq Nəsimin «Dağlar» gəraylısı aşiq yaradıcılığının klassik mövzularından biridir. Bu şeirdə dərin bir kədər hiss olunur. Yaşlı aşiq ölümün yaxında olduğunu hiss edərək dağlarla vidalaşır, ömrü boyu el xidmətində bir dağ kimi dayandığını, el üçün yaşadığını, elə baş əyməyi qoca dağlardan öyrəndiyini dilə gətirir:

Ölüm haqlayıb məni də,
Salamat qal, ulu dağlar,
Mən də elə baş əyənəm,
Elin nöker, qulu, dağlar.

Aşiq Nəsim doğma torpağa övlad məhəbbəti ilə dağları dünyada ən çox sevdiyi adamlarla eyniləşdirir, dağları öz ata-anası sayır:

Nə Çorlu var, nə ustam,
Dərd əlində daha matam,
Sənsən anam, sənsən atam,
Seçməm sağı, solu, dağlar (16).

Görkəmli sənətkar sosial-siyasi məzmunlu bəzi şeirlərində dağdan ağır dərindən təbiətlə, dağlarla, çaylarla bölüşür, dağdan-daşdan, sudan kömək istəyir. «Allah» şeirindən alınan aşağıdakı parça bu mənada çox əlamətdardır:

Qəm əlindən gəl, ey Nəsim,

Dağlara de dərđini sən,
Dərd görənə, qəm yeyənə,
Ağlara de dərđini sən,
Arpa kimi, Qaraxan tək
Çaylara de dərđini sən,
Dağ-daş, sular kömək olsun,
Dəyişsin əhvalım, Allah (s.42).

II fəslin dördüncü bölməsi «**Aşıq rəvayətləri**» adlanır.

R.Rüstəmzadə aşıq rəvayətləri barədə yazmışdır: «Rəvayətlərin böyük ictimai-siyasi, eləcə də tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Çünki bunlarda qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik, dostluq və s. kimi ideyalar xüsusi yer tutur. Tarixi və elmi əhəmiyyəti isə onunla izah olunur ki, klassik aşıq poeziyasının, xalq yaradıcılığının, xalq musiqisinin, ayrı-ayrı görkəmli el sənətkarlarının həyat və yaradıcılığının öyrənilməsində belə rəvayətlər misilsiz mənbədir»¹

Aşıq rəvayətləri eyni zamanda hər bir aşığın qeyri-rəsmi bioqrafiyasının tərkib hissəsi, onun aşıqlıq fəaliyyətinin bədiiləşmiş epizodları, başına gələn əhvalatların, düşdüyü çətin və ya komik vəziyyətlərin tarixçəsi kimi maraq doğurur. Aşığın səfərləri, gəzdiyi yerlər, keçirdiyi məclislər, görüşdüyü tarixi şəxsiyyətlər, rastlaşdığı və deyışdiyi aşıqlar məhz aşıq rəvayətlərində öz əksini tapır. Aşıq rəvayətləri janr etibarilə dastanlara yaxın, lakin həcm və süjet baxımından daha kiçik, daha sadədir. Burada dastanlara xas olan bəzi bədii priyomlar, konflikt qurma, deyışmə, kulminasiya var, lakin bu rəvayətlərdə, bir qayda olaraq, baş qəhrəman aşığın özüdür, üstəlik, məzmun baxımından rəvayətlər daha çox məişət xarakterlidir, komik, gülməli, zarafatvana səciyyə daşıyır. Onların arasında sosial, siyasi məzmunlu rəvayətlər nisbətən az olur. Lakin Nəsilə əlaqədar rəvayətlər arasında sosial, siyasi məzmunlu rəvayətlər çoxdur. Bu da aşığın dövrü və üsyankar ruhu ilə bağlıdır.

Aşıq Nəsilə bağlı əlimizdə yazıya alınmış 29 aşıq rəvayəti, 11 rəvayətli ifadə var. Bu rəvayətlərin coğrifiyası çox genişdir. Burada ilk sırada Ağbaba kəndləri gəlir. Çıldır və onun Çandra, Suxara, İrişdi, Qucen, Gölə, Ərginə kəndləri, Canbaz yaylası, Gümrü şəhəri və onun Qızıldaş kəndi, İrəvan, Axılkələyin Sağamoy və Qulanis kəndləri və başqa yerlərə səfərləri sənətkarın gəzib-dolaşdığı, məclislər apardığı coğrafi məkanın, ərazinin genişliyini göstərir. Aşıq İsgəndər Ağbabalının dediyinə görə, Aşıq Nəsin yalnız Çıldırla bağlı iyirmidən çox aşıq rəvayəti var.

Aşıq Nəsilə bağlı rəvayətlər mövzu baxımından xeyli əlvandır. Onlardan 7-si onun müxtəlif aşıqlarla qabaqlaşmasına, yəni deyışməsinə həsr olunmuşdur. Belə məlum olur ki, Aşıq Nəsin müxtəlif vaxtlarda Göləli İbrahimplə, Aşıq Şenliklə, Aşıq Ələsgərlə, Bala Məhəmmədlə, Çorlu Məhəmmədlə, Aşıq Veysi ilə, habelə erməni mənşəli aşıqlardan Usta Tatosla və Tacir Söyünlə qarşılaşmış və deyışmişdir. «Nəsinin Göləli İbrahimplə görüşü və onun Göləyə getməyi» adlanan rəvayət aşığın sənəti və bioqrafiyası baxımından əlamətdardır, çünki burada gənc Nəsinin ilk dəfə şəyird olması təsvir edilir.

¹ R.Rüstəmzadə. Aşıq rəvayətləri. Bakı, Gənclik, 1988, s. 3-4.

Göləli İbrahim aşıqlıqla yanaşı həm də qalayçılıqla məşğul olmuşdur. Bir gün onun yolu Güllübulağa düşmüş, təsadüfən Baharın atası evində qonaq qalmışdır. Gecə qonşu evdən bir gəncin, yəni Nəsibin şiddətli iniltisini, sızıltısını duymuş, ev sahibindən bunun səbəbini soruşmuşdur:

Bu nə bəla, bu nə sədi,
Bu nə işdi, agah elə.
Səni bu səs heç tərətmir,
Bağrım şişdi, agah elə.

Ev sahibi onu başından eləmək üçün qeyri-müəyyən cavab vermişdir:

Mən nə bilim, bir yetimdi,
Kor baxtına ağlar qalıb,
Gözü yoxdu, yoldaşı yox,
Sinəsində dağlar qalıb.

Göləli İbrahim bu işdə bir sirr olduğunu anlayır, ona görə də səhər Nəsibin yanına gələrək onunla tanış olur, dərđini öyrənir. Göləli İbrahim Nəsibin istedadını görüb təklif edir ki, yaxşı aşiq kimi yetişmək üçün onun şeyirdi olsun. Nəsib əminsindən icazə alaraq razılıq verir. «Göləli İrbaham Nəsivi götürüf özünən Göləyə apardı. Nəsif bir xeylax orda qalif şeyirtđih elədi. Əmə qəza gəldi, Göləli İrbaham bafat elədi. Nəsif oydu ki, yarımçıx qayıtdı geri» (s.165).

«Aşiq Şenliyin Nəsiblə görüşməsi, Nəsibin ona şeyird olması» adlanan aşiq rəvayəti bu rəvayətin məntiqi davamı kimi görünür. Burada Aşiq Nəsibin həyatının və sənətinin növbəti səhifəsi açılır. Bu rəvayətdən anlaşıldığına görə, onlar Güllübulaqda bir toyda qarşılaşmışlar. Nəsibin yanıqlı səsi, gözəl saz çalması, bədahətən dediyi ilhamlı şeirlər Aşiq Şenliyin xoşuna gəlmişdir. Nəsibin simasında gələcəyin məşhur sənətkarını görən Aşiq Şenlik «elə o günən Nəsivi şeyirtdiyə götürdü. Məclis başa çatandan sonra Aşix Şennih Nəsivi aparıf Çıldıra yola tüşdü» (s.87).

Rəvayətlər arasında «Aşiq Ələsgərlə Aşiq Nəsibin qabaqlaşması» süjet və sənətkarlıq baxımından çox maraqlıdır. Rəvayətdən anlaşıldığına görə, Güllübulağa toya gələn Ələsgər burada Nəsiblə deyişmişdir. Heç biri yenilmədiyi üçün qıfıləndə keçmişlər. Nəsibin doqquz pərdəni nəzərdə tutaraq söylədiyi müəmma Ələsgəri təntitmiş, xeyli düşündürmüş, hətta «gözlərinə qan sağılmış», nəhayət, onu açmışdır. Ələsgər isə Nəsibin əlindəki qəlyan haqqında bir qıfılənd demiş, Nəsib duruxmuş, cavab tapa bilməyib məğlub olmuşdur.

Bu rəvayətin süjet xəttində bir-iki məqamda şərtilik hiss olunsa da, o, ümumən dinamik və canlıdır, şeirləri də zəif deyil. Tədqiqatçı İslam Ələsgərin fikrincə, bu rəvayətin tarixi əsası və heç bir sənət dəyəri yoxdur.¹ Ağbulaq kəndindən (Göyçə) Aşiq Mahmud Məmmədovun dilindən alınan bu rəvayət Aşiq Hüseyin Saracılının kitabında² yığcam, A.Bayramovun tərtib etdiyi kitabda isə geniş şəkildə verilmişdir³. Hər iki variantda göstərilir ki, Ələsgər güllübulaqlı seyidlərin qonağı olanda Nəsib də məclisə gəlir və iki azman aşiq deyişir.

¹ İslam Ələsgər. Ələsgər ocağı ilə bağlı yaradılmış dastan-rəvayətlər haqqında. Bakı, 2007, s.137.

² Aşiq Hüseyin Saracılı. Şeirlər, söyləmələr. Bakı, Yazıçı, 1992, s. 179-181.

³ Oğuz elindən - ozan dilindən. Tətib edən: Aslan Bayramov. Bakı, Elm, 2000, s. 105-110.

Əslində, bu rəvayət uydurma deyil, onun tarixi əsası vardır. Bunu Aşıq Nəsin «Ələsgər» qoşması da sübut edir. Nəsin pirlər piri Ələsgərə dərin hörmət və ehtiramla yanaşmış, özünü ona şeyird saymış, Ələsgərlə həqiqətən görüşdüyünü, deyişdiyini göstərmişdir:

Nəsin, fürsət düşdü, üz-üzə gəldim,
Belə bir ustadla göz-gözə gəldim,
Hərbə-zorba oldu, söz-sözə gəldim,
Gördüm açılmamış sirdi Ələsgər (s.30).

Mansur babanın dediyinə görə, Ələsgərlə Nəsin güllübulaqlı Hacı Mamoy ağasının oğlunun toyunda qarşılaşmışlar.¹ Mahmud babanın məlumatına görə, Nəsin bu deyişməyə göyçəli Həllac Məhəmməd təhrik etmişdir².

Həyatda gerçək ustadları olan Göləli İbrahimdən və Şenlikdən sonra Ələsgər yeganə aşıqdır ki, Nəsin onu özünə ustad, özünü isə ona şeyird elan etmişdir. Bu, Nəsinin dədə Ələsgərə sonsuz ehtiramını göstərən bir fakt kimi diqqətəlayiqdir.

«Çıldır Aşıq Veysin Güllübulaq səfəri» bu ülvî sənətin qaydalarına, etikasına həsr olunmuşdur. Aşıq Veysi özünün daha üstün olduğunu sübut etmək üçün Nəsinlə deyişir, lakin məğlub olur (s.132-135). Nəsin müştəbeh aşığın dərslərini verir:

Səni qoşam harabıya,
Qağızmannan duz gətirəm,
Sürəm birbaş Gürcüstana,
Borçalıdan qoz gətirəm,
Sürəm tozlu yollarınan,
Üst-başında toz gətirəm.
Adamlıxdan lap çıxıfsan,
Əlini üzüf gəlifsən (s.135).

«Bala Məhəmmədlə Aşıq Nəsinin görüşü» adlı rəvayətdə qocalmış sənətkarla gənc Nəsinin rastlaşması epizodu işlənmişdir. Rəvayətdə nəql edilir ki, Bala Məhəmməd yazda Canbaz yaylasında təsadüfən Nəsinlə tanış olur, onun nakam eşqi barədə hekayəsini dinləyir və ona təsəlli verir.

«Aşıq Nəsinin Tacir Söyünnən görüşməsi» adlı rəvayətdə (s.91-92) Nəsin erməni aşığı Tacir Söyünlə deyişir. Burada Nəsinin yüksək milli şüuru, vətənpərvərliyi, prinsipiallığı və təəssübkeşliyi görünür. Aşıq Nəsin türkə xor baxan, lovğa Tacir Söyünün ünvanına kəskin bir həcv deyir, Aşıq Söyün ona cavab verə bilmir:

Hər nə desəm sana azdı, adamlıxdan uzaxsan,
Məqam olsa qan içərsən, müsəlmana duzaxsan,
Tək olanda yalmanırsan, deyillər ki, yazıxsan,
Ürəyini doldurmazsan saflıx ilə, yeylə sən,
Tülkü-çaqqal balası,
Sarı urus tulası,
Köpəhlərin alası,
Qırx qazana çalası,

¹ Mansur baba ilə müsahibənin mətni arxivimizdədir.

² Mahmud baba ilə müsahibənin mətni arxivimizdədir.

Aşiq Nəşif
Əhdin kəsif,
Ay binəşif,
Hürü, durma,
Dabanqırma,

İt-pişiyin yığ başına, gördüyünü söylə sən (s.92).

«Aşiq Nəşibin Qulanis səfəri» isə Axılkələyin Qulanis kəndində vəqə olur. Bu kəndə toya gələn Aşiq Nəşib erməni aşığı Usta Tatosla deyisir. O, Vahan adlı qoluzorlu bir erməninin təhriki ilə məclisə girib aşığı təhqir edir, «kor» adlandırır, türklərin, müsəlmanların ünvanına hədyan deyir. Nəşib eynən Aşiq Söyün kimi Usta Tatosun da dərşini verir (s.121-126), onu damdançıxmaya, yəni cöngəyə bənzədir:

Nəşif deyər, korruğuma baxma sən,
«Mən-mən» deyif çox özünən çıxma sən,
Olsa-olsa, bəlkə damnançıxmasan,
Sizdə axı ədəb-ərkan, soy hanı?

Ermənilərlə bağlı üçüncü rəvayət «Aşiq Nəşivin Zoru bəynən qarşılaşif Güllübulağı tərək eləməsi» adlanır. Şöreyəldə və Ağbabada əllərinə keçən müsəlmanları qıran ermənilər kəndin ortasında Aşiq Nəşiblə çolpanı da yaxalayırlar, onları öldürmək istəyəndə quldurbaşı Zoru bəy özü gəlib çıxır, Nəşibi tanıyır və ona deyir ki, gəl sən mənə tərifi, mən də səni buradan sağ-salamat buraxım, çıx get. Aşiq Nəşibin heç tükü də tərənəm. Sakitcə sazını bağrına basır və «tərifə» başlayır:

Qaxdağan ajdarı tökülüf gəlif,
İndi bəy olubsan, ədə, Zoru bəy?
Böyründə mauzer, çiyində tufəh,
Yaman yekəlifsən, gədə, Zoru bəy.

Nəşibin qorxmazlığı, mərdliyi Zoru bəyin xoşuna gəldiyi üçün onu və çolpanı buraxır. Ermənilərin əlindən xilas olub kənddən xeyli uzaqlaşandan sonra Aşiq Nəşib zəmanədən, dövrandan şikayətlə dolu «Eylər», «Ay Allah» və «Fələk» rədifli üç qoşma oxuyur, yaradandan nicat, sonra Dələvər kəndinə yola düşür (s.66-71).

Nəşiblə bağlı bəzi rəvayətlər açıq şəkildə siyasi xarakter daşıyır. Bunlardan «Haqverdi Qarammədoğlunun əhvalatı», «Aşiq Nəşibin Təzə İbiş səfəri» və «Aşiq Nəşibin İrəvan səfəri» onun sosializmə, sovet hökumətinə münasibətini əks etdirir.

Birinci rəvayətdə bütün varı-yoxu əlindən alınmış kolxoza verilən Haqverdi Qarammədoğlunun qeyri-adi bir atı varmış, sovet hökuməti axırda bu atı da zorla ondan alır. Aşiq Nəşib gedib dostuna təsəlli verir. Bundan bir neçə gün sonra Haqverdinin nökrəri Güllübulağa gələrək ağasının Sibirə sürüldüyünü xəbər verir (s.92-96).

İkinci rəvayətdə isə sovet hökumətinin Təzə İbiş sakini Həməzə ağanı icitməsindən söz açılır. Məlum olur ki, ağanın sürüləri və naxırları ilə iki kolxoz quran hökumət axırda gəlib onun qapısındakı itləri də kolxoza aparıb. Bundan xəbər tutan Aşiq Nəşib dərhal dostu ilə görüşür və ona Türkiyəyə köçməyi məsləhət görür:

Yoxsullar atası yoxsula döndü,
Gur yanan çıraxlar söndü, nə söndü,
Şura bir bələdi, göylərdən endi,

Dağıldı həm dövlət, həmi var, yeri.

Gedəndə o Qarsa bir salam eylə,
Nəsinin halını Çıldıra söylə,
Canbaza güzar et, gül-çiçək iylə,
Tutmamış yolları boran-qar, yeri (s.166-168).

«Aşiq Nəsinin İrəvan səfəri» adlanan rəvayət sırf siyasi rəvayətdir. Onun ciddi bir süjet xətti yoxdur. İrəvana gələn aşiq burada bir qadına rast gəlir, öyrənir ki, o, bəy arvadıdır, evlərini qaxdağanlar tutandan, var-yoxlarını sovet hökuməti alandan sonra dilənçilik edir. Nəsin çox diltxor olur və «Bəy qızı» şeirini qoşur. Sonra Aşiq Şenliyin İrəvan səfərini xatırlayır, özünün «Şenliyin» rədifli şeirini oxuyur. İrəvanda bəyə, xana rast gəlməyən Aşiq Nəsin «yanıf töküldü, burda çox qala bilmədi».

Süjetinin zəifliyinə baxmayaraq bu rəvayət (s.100-103) siyasi baxımdan Aşiq Nəsinin yaradıcılığı üçün çox xarakterikdir. Eyni sözləri «Ağbaba ellərinin Qars köçü» haqqında da demək olar. 1920-ci illərin əvvəllərində Ağbabanın səkkiz kəndi ellikə Türkiyəyə köçəndə Aşiq Nəsinin həmkarı Çorlu Məhəmməd və Şair Yunusla birlikdə onları yola salmış və «Ağbaba zinharısı» üstündə yanıqlı-yanıqlı çalılıb oxumuşdu (s.176-180).

Aşiq Nəsinlə bağlı bəzi rəvayətlər insanların xarakterindəki mənfi cəhətlərə, xüsusilə xəsisliyə həsr olunmuşdur. Belə rəvayətlərə misal olaraq «Ları xoruz əhvalatı»nı, «Aşiq Nəsinin İrişdi səfəri»ni, «Aşiq Nəsinin Təpəköy səfəri»ni, «Qonaq sevməyən kişinin əhvalatı»nı, «Aşiq Nəsinin Hacabbasoğlu Əhməd ağaynan görüşünü», «Aşiq Nəsinin Gümrü səfəri»ni, «Aşiq Nəsinin Hasan ağaynan görüşməyi»ni göstərmək olar. Məişət xarakterli bu rəvayətlər mövzu və süjet baxımından bir-birinə çox yaxındır, yalnız coğrafi məkan, qəhrəmanlar və şeirlər fərqlidir.

«Aşiq Nəsinlə Çorlu Məhəmmədin Seldağilan səfəri»ndə (s.145-148) qızı Baharı zorla altmış yaşlı ağaya vermək istəyən ev sahibini bu fikirdən daşıdırır. Çorlu Məhəmməd də onu dəstəkləyir. Məlum olur ki, Bahar bu evdə çoban olan Nəsinin adlı oğlanı sevir. Rəvayətdəki Nəsin və Bahar adları bilərəkdən belə seçilmişdir.

Sevgi motivi «Aşiq Nəsinin Sağamoy səfəri»ndə (s.140-141) və «Aşiq Nəsinin Qucen səfəri»ndə də (s.155-161) də işlənir. Aşiq birinci səfərində faytonçu gənci sevdiyi qıza qovuşdursa da, ikinci səfərində Çıldırın Qucen kəndində yaşayan Aşiq Sultanəli ilə Gölə kəndindən olan Zərnişana iki kənd arasındakı qan davası üzündən kömək edə bilmir.

Rəvayətlərin bir qismi isə aşığın atı Alaşa ilə bağlıdır.

Rəvayətlər arasında gülməli olanları da var. «Qoca arvad əhvalatı» (s.168-170) və «Ağbabalı çobanlarla qarşılaşma» (s.172-176) bu qəbildəndir. Birinci rəvayət Nəsinə gözü düşən bir qadın, ikinci rəvayət aşığa sataşan bir çoban haqqındadır.

Nəsin haqqında olan aşiq rəvayətlərinin bir qismi rəvayətli ifadələrdir, onun müxtəlif vaxtlarda söylədiyi bir sözün və ya cümlənin açımı, izahıdır. Həcmcə çox kiçik olan bu mətnlərdə Aşiq Nəsinin hazırcavablığı ön plana çəkilmişdir.

Tədqiqatın III fəslə **“Aşiq Nəsinin şeirlərinin poetik xüsusiyyətləri”** adlanır.

III fəslin “**Şeirlərin janrları**” adlı ilk bölməsində göstərilir ki, Nəsinin yaradıcılığında aşığı rəvayətləri də daxil olmaqla yeddi janr müşahidə edilir. Dissertasiyada Aşığı Nəsinin 6 bayatısı, 150-yə yaxın qoşması, bir neçə gəraylısı, iki müxəmməsi, bir təcni, doqquz divanisi ədəbi-nəzəri cəhətdən təhlil olunur. Burada hər janrın öz spesifik xüsusiyyətləri, quruluşu və qafiyə sistemi, məna tutumu, daha çox hansı məqamlarda istifadə olunması və s. göstərilir. Situativ tələbata görə Aşığı Nəsinin hər janrı yerli-yerində ustalıqla işlətmə, eyni rəvayətdə bir neçə janra, məsələn, həm qoşmaya, həm gəraylıya müraciət etmişdir ki, bu onun üstün cəhəti kimi qiymətləndirilir.

III fəslin “**Şeirlərin bədii ifadə və təsvir vasitələri**” adlanan bölməsində Aşığı Nəsinin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, işlətdiyi poetik fiqurlardan bəhs edilir. Onun yaradıcılığı bədii məcazlarla zəngindir. «Bunlardan biri sadə məcazlardır ki, buraya təşbeh və epitet daxildir, ikincisi mürəkkəb məcazlardır ki, buraya istiarə, kinayə, mübaligə və s. daxildir».¹

Təşbeh, digər adı ilə bənzətmə bir predmetin müəyyən cəhətdən ona bənzəyən başqa bir predmetə qarşı qoyulmaq yolu ilə təsvir edilməsidir. Bu zaman *kimi, sanki, təki, elə bil* sözləri vasitəsilə iki predmet arasında müəyyən bir bənzəyiş, oxşarlıq olduğu diqqətə çatdırılır. Aşığı Nəsinin yaradıcılığında təşbehlər həddən artıqdır. Məsələn, «Vətən» şeirində Mahmud ağanın igidliyini tərifləyən aşığı onu aslana, erməniləri isə sərçəyə bənzədir:

*Aslan kimi nərə çəkdi,
Ermənilər pərən oldu,
Dağıldılar sərçə kimi (s.48).
Andranik kişiləndi,
Axırda «qəhrəman» oldu,
Əkildi tülkülər kimi,
Daşnak qanına bələndi (s.46).*

Nəsinin öz atını yeridə tıbağaya oxşadır, xasiyyətdə camışa bənzədir:

*Addımı atırsan tıbağa kimi,
Tökülsün başına kül, ay Alaşa.
Su görsən yatırsan qara camış tək,
Qoy aparsın səni sel, ay Alaşa (s.32)*

Nəsinin şeirlərində məcazin növlərindən olan epitetlər də çoxdur. Onlar bədii cəhətdən mükəmməl, təsvir baxımından qüvvətli, məzmun baxımından bütövdür:

*Kor taleyə, qara bəxtə nə deyim? (s.102)
Naxış adamların zamanı gəldi (s.27),
Alma yanaq, boyu bəstə (s.15),
Sovetdə qırmızı yalana bir bax. (s.25).*

İstiarələrdə, digər adı ilə metaforalarda məfhumların bənzər cəhətləri qabarıq şəkildə verilir, ancaq müqayisə obyektlərindən birinin adı birbaşa çəkilmir, yalnız ona xas olan xüsusiyyət göstərilir. Məsələn, «Qaxdağanlar yolda-izdə qaynaşır» (s.

¹ Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Tərtib edəni: Əziz Mirəhmədov. Bakı, Maarif, 1978, s. 111.

102) misrasında «qarışqa» sözü, «Səni qoşam harabıya Qağızmannan duz gətirəm» (s.136) misrasında isə «öküz» sözü buraxılmışdır.

Nəsibin şeirlərində anaforaya, yəni misraların başında eyni söz və ya ifadələrin təkrarı ilə yaranan figura da rast gəlirik:

Bu nə bəla, bu nə sədi,
Bu nə işdi, agah elə (s.161).
Dünyada dördəlli tutma sən pulu,
Dünyada dünyanın malı qalacaq (s.35).

Şeirdə mühüm bədii vasitələrdən biri olan mübaligə, yəni hiperbola Aşığ Nəsibin yaradıcılığı üçün də xarakterikdir. Mübaligə həm artan, həm də azalan istiqamətdə olur. Azalan istiqamətə litota deyilir. Aşığ Nəsib tənbel, astagəl Alaşası haqqında «Yelqanad misallı Qırat satıram» (s.33) deməklə hiperbola, onu tısbığa ilə müqayisə edərək «Addımı atırsan tısbığa kimi» (s.32) deməklə litota yaratmışdır.

Aşığ Nəsibin şeirlərində təzad və ya antiteza da tez-tez müşahidə edilir. Burada mənaca bir-birinə zidd olan sözlər, yəni antonimlər əsas yer tutur. Aşığ öz şeirlərində işlətdiyi bədii təzadlarla vermək istədiyi fikri daha da qüvvətləndirir:

En aşağı, səfeh gədə,
Sərçə qartal olur daha? (s.133).
İndi bizim yerdə bahar da qışdı (s.103),
Tərulanlar oylağı sara qalıbdı (s.166).

Nəsibin poeziyasında alliterasiya, yəni eyni cinsli samitlərin ardıcıl şəkildə düzülməsi sayəsində meydana gələn səs uyumu da müşahidə olunur:

Aşığ Nəsib, bas sinənə sazını (s.158)

misrasında s səsinin alliterasiyası qulaq oxşayır, xoş bir ahəng yaradır. Aşağıdakı şeirin ilk misrasında g, ikinci misrasında isə y samitinin alliterasiyası görünür:

Nə murdar günləri gördü bu gözüüm,
Əyri yeri məlum, yoxdu düz yeri (s.34).

Başqa bir şeirdə isə r səsinin alliterasiyası misraya xüsusi ritm verir:

Görürsən ki, Nəsib ötmür ötəri (s.23).

Aşığın şeirlərində assonans da xeyli güclüdür. Assonans misralarda incə (e, ə, i, ö, ü) və ya qalın (a, ı, o, u) saitlərin ardıcılığı, bir-birini izləməsi nəticəsində ortaya çıxan bir təzahürdür. Bu zaman şeir daha lirik, ahəngdar və axıcı olur. Məsələn, «Görürsən ki, Nəsib ötmür ötəri» misrası həm də assonansdır, yəni burada incə saitlərdən olan ö və ü bir-birini izləyərək takt yaradır. Aşağıdakı bəndin ilk misrasında incə (ə və i), ikinci və dördüncü misralarında qalın saitlər (a və ı) işlənmişdir:

Bər-bəzəkli gəlin kimi,
Zalım qızı, can alırsan.
Eşqə mübtəla olandan
Cavanlara yan alırsan (s.148).

Bədii ifadə vasitələrindən biri olan kinayə də Aşığ Nəsibin şeirlərində az deyil. Onun bəzi əsərləri, xüsusilə ermənilərdən, Alaşadan və xəsislərdən bəhs edən şeirləri arasında kinayə tərzində deyilmiş xeyli fikir var. Bunlardan biri Zoru bəyin, biri isə Andranikin «tərifində» dilə gətirilmişdir:

Qaxdağan ajdarı tökülüf gəlif,
İndi bəy olubsan, ədə, Zoru bəy? (s.67).

...Andranik kişələndi,
Axırda «qəhrəman» oldu (s.46).

Xəsis bir hacıya söz qoşan Aşıq Nəsim ona qarşı sarkazm işlətmişdir:

Hacı verdi qara pulu,
Kasıbdı, cırıqdı çulu?
Seldi-sudu sağı-solu,
Buna bir «tərif» söyləyim (s.81).

Aşıq öz tənbel, ölüvay Alaşası haqqında kinayə ilə belə demişdir:

Yüz qatır, min eşşək tay olmaz buna,
Yelqanad misallı «Qırat» satıram (s.105).

Aşıq Nəsim öz şeirlərində arxaizmlərdən də istifadə etmiş, hazırda ədəbi dilimizin işlək lüğət fondundan çıxmış bəzi sözləri onların sinonimləri ilə vermişdir. Məsələn, aşıq bir misrada düşmən və yağlı sözlərini yan-yana işlətmişdir:

Türkə ağa qoydun yağlı düşməni (s.71).

Aşıq bir şeirində qılavuz (=bələdçi) və saqqat (=şikəst) sözlərini işlətmişdir.

Aşıq Nəsimin dilində dialektizmlər, yəni yerli ləhcədə işlənən sözlər də çoxdur. Bunlardan bir qismi yerli məişətlə bağlı yemək və geyim adlarıdır. Məsələn, dingə Ağbaba qadınlarının başlarına qoyduqları qızıl pərəkli, zərbaftalı tac, qöcük isə bədənə geydikləri nimtənənin bir növüdür:

Dingəsi var bər-bəzəkli,
Örpəyi tüldən, maşallah...
Qöcüyü göy, don qırmızı,
Naxışı var dürlü-dürlü (s.144).

Ağbabanın bəzi yemək adlarına (xaşıl, cad, hörtməmə, didməmə, şilə aşı və s.) aşığın şeirlərində və onunla bağlı rəvayətlərdə tez-tez rast gəlmək olur:

Biz yemişik iç-diş, ağa, sən buyur,
Öfgə, qarın, bağırsağ ye, bağır ye (s.154).
Qarın-qarta ləzzətliidi,
Kəndin şilə aşı, aşıq? (s.173).

Yaşadığı dövr və mühitlə əlaqədar olaraq Aşıq Nəsimin şeirlərində xeyli vulqarizm, yəni ədəbi dildə az istifadə olunan kobud, ədəbsiz sözlərə rast gəlmək mümkündür. O, xəsis Hasoy ağaya qəzəbini bu sözlərlə bildirmişdir:

Sən ağa olsan da, gədəsən, gədə,
Surfasız, hörmətsiz, xonsuz itoğlit (s.62).

Aşıq Nəsimin şeirlərində erməni və rus dillərindən alınmış varvarizmlər də az deyil. Məsələn: dığa (oğlan), qaxdağan (gəlmə ermənilərə verilən ləqəb), ara (ey / ay, ədə), hay (ermənilərin özlərinə verdikləri ad) və s. Bunlar anlaşılsa da, bəzi sözlərin tərcüməyə və izaha ehtiyacı var. Misal üçün, Nəsim erməni Tatosla deyişmədə

Anan «boz»du, dürzü sənin dədəndi,
Arsızlıqda yoxdu sizə tay, hanı? (s.122)
«Mart» deyilsən, ay erməni harsını,

Eş olacaq türkə axı hay hanı? (s.123)

demışdir. Buradakı «boz» sözü ermənincə fahişə deməkdir. «Dürzü» sözü ermənincə olmasa da, yerli ləhcədə ermənilərə qarşı işlədilən bir söyüşdür. «Mart» sözü ermənincə «kişi», «harsın» (əslində: hars) gəlin deməkdir. Nəşib erməni Tatosə qəzəbini bu iki sözü təzad kimi işlətməklə bildirmişdir. O, ermənincə «asvas» (əslində: astvas, yəni Allah) və şavort (it balası, küçük) sözlərini də işlətməmişdir. Onun şeirlərində rusca «davariş», «patrax», «birat» sözlərinə də rast gəlmək mümkündür.

Nəşibin şeirlərindəki frazeoloji vahidlər, xalq dilindən alınan ifadələr aşığın xəlqi və milli sənətkar olduğunu göstərir, onun şeirlərinə əlavə bir rəng qatır:

Dəyəsen, üz verdim, kəkliyin azdı (s.22),

Durnam uçub, yaş gedibdi, dərd qalıb (s.23),

Çörəyin dizinin üstündə olub (s.68),

Alması tutmayan mənəm (s.129).

Bunlar xalqın bağrından qopan, xalq dilində xalq üçün yazan, taleyi qara, bəxti kəm, gözü kor, alması tutmayan, yəni eşqi daşa dəyəən, durnası uçan, yəni artıq qocalan bir aşığın çörəyi dizinin üstündə olan nankorlara, üz aldığı üçün kəkliyi azan, həddini aşan adamlara poetik münasibətidir.

Tədqiqatın müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Aşıq Nəşibin dövrü və mühiti // Elmi axtarışlar, Bakı, 2007, s. 13-19.
2. Aşıq Nəşibin şeirlərində poetik fiqurlar//Elmi axtarışlar, Bakı, 2009,174-180.
3. Aşıq Nəşibin ustadları // Filologiya məsələləri, Bakı: 2008, № 6, s. 305-316.
4. Unudulmuş aşıq: Aşıq Nəşib // “Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə” V Uluslararası folklor konfransı, Bakı, 2007, s. 422-425.
5. Akbaba-Çıldır Aşık Muhitinin Usta Temsilcisi Aşık Nesib'in Hayatına ve Sanatına Bir Bakış // Kardeş Kalemler, Ankara, 2009, sayı 5, s. 66-70.
6. Aşık Nesip // Güncel Sanat. Kültür, Sanat, Edebiyat Dergisi, Antalya, 2010, sayı 2, s. 32-35.
7. Ünlü Azeri Aşık Kör Nesip // Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, İzmir, 2009, cilt IX, sayı 1, s. 9-15.
8. Ağbaba-Çıldır aşıq mühitinin usta təmsilçisi Aşıq Nəşibin şeirlərində Türkiyə və türkçülük // Dil və ədəbiyyat, Bakı, 2011, 2 (78), s. 209-213.
9. Aşık Nesibin Şiirlerinde Türkiye Hasreti // Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, Ankara, 2011, sayı 1, Azərbaycan özel sayısı, s. 177-186.
10. Aşıq Nəşibdə təbiət lirikası // Filologiya məsələləri, Bakı, 2012, № 1, s. 499-505.
11. Aşıq Nəşibdə məhəbbət lirikası // Filologiya məsələləri, Bakı, 2012, № 4, s. 497-305.

**ВРЕМЯ, СРЕДА И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ
АШУГА НАСИБА**

Резюме

Диссертация посвящена жизни и творчеству выдающегося представителя Акбаино-Чылдырской ашугской школы Ашуга Насиба.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении говорится об актуальности темы исследования, объекте и предмете, основной цели и задачах, научной новизне, теоретической и практической ценности, методах исследования, о его структуре и апробации.

Первая глава («Время и среда Ашуга Насиба») состоит из трех разделов, которые называются «Время Ашуга Насиба», «Среда Ашуга Насиба» и «Жизнь Ашуга Насиба», где подробно описываются новейшая история региона, крововые события первой мировой войны, трагедии 1918-20 гг., разжигание межнациональной розни, установление советской власти, закрытие советско-турецкой границы, колхозное строительство и др., очевидцем которых являлся сам Ашуг Насиб; описывается история и положение Акбаино-Чылдырской ашугской школы, жизнь и творчество выдающихся представителей этой школы, наконец, на фоне всего этого жизнь самого Ашуга Насиба.

Вторая глава («Творчество Ашуга Насиба») состоит из четырех разделов. В первом разделе анализируются патриотические стихи, во втором разделе любовная лирика, в третьем стихи ашуга, посвященные родной природе. В четвертом разделе говорится о своеобразном жанре – ашугских преданиях, которые, по сути своей, являются интересными, порою шутливо-комическими страницами из жизни ашуга.

В третьей главе («Поэтические особенности стихов Ашуга Насиба») анализируются литературные жанры и средства художественного выражения, поэтические фигуры, т.е. эпитеты, метафоры, анафоры, гиперболы, литоты, ассонансы, аллитерации, сарказмы, архаизмы, диалектизмы, вульгаризмы, варваризмы и т. д.

В заключении даются краткие выводы и обобщения.

THE PERIOD, ACTIVITY ENVIRONMENT AND CREATIVE WAYS OF ASHUG NASIB

Abstract

The dissertation has been devoted to the life and creative activity of the prominent representative of the Aghbaba- Childir Ashugs' school, Ashug Nasib.

The dissertation work consists of an introduction, three chapters, conclusion and the list of used literature.

The introduction deals with the actuality of the theme, object and subject matter, novelty, theoretical and practical value, methods, structure of the work and approbation.

The first chapter of the dissertation work (The time and environment of Ashug Nasib) is divided into three subdivisions which are called "The period of Ashug Nasib", "The activity environment of Ashug Nasib", "The life of Ashug Nasib" where the different issues like the new history of the region, sanguinary events of the World War I, massacre of 1918-1920 years, instigation of international discrimination, establishment of the Soviet Union, closing of the soviet turkish borders, foundation of collective –farm and many others are analyzed in details as well as Ashug Nasib himself, who was the eye-witness of these events, history and condition of "Aghbaba Childir Ashug school", the life and creativity of the prominent representative of that school, finally, the life of Ashug Nasib against the background of all above mentioned.

The second chapter ("The Creativity of Ashug Nasib") consists of four subdivisions. The patriotic poems are analyzed in the first subdivision, the lyrics of love are analyzed in the second subdivision, and the poems of Ashug devoted to the native nature are analyzed in the third subdivision of the second chapter. The special genre is analyzed in the fourth subdivision which is of paramount importance in the Ashug's creativity.

In the third chapter ("The poetic peculiarities of the poems of Ashug Nasib"), the expressive means and devices, poetical figures, assonance, alliteration, simile, metaphor, anaphora, hyperbole, archaism, vulgar words and etc. are analyzed in details.

The results of the analysis discussed in the dissertation are found in the generalized conclusion of the investigation.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФОЛЬКЛОРА**

На правах рукописи

НАИЛЯ БАХШАЛИ кызы АСКЕР

**ВРЕМЯ, СРЕДА И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ
АШУГА НАСИБА**

10.01.09 – Фольклороведение

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по филологическим наукам**

БАКУ – 2012